

Árva László

A globalizált erőforrás
(miniesszék 2014-2025)

Összeállítás a szerzőnek a MunkaügyiSzemle.hu weboldalon
2014 és 2025 között megjelent írásaiból

Szerkesztette: Munkácsy Ferenc

Online kiadás 2025

Kiadó: Profunditas Kft.

Kiadásért felel: a kiadvány szerkesztője

Weboldal: www.munkaugyiszemle.hu

E-mail: munkaugyiszemle@gmail.com

ISBN 978-615-02-3684-1

Tartalom

- 2** A világ „ember-arcú globalizációjára” még egy kissé várni kell... Előszó (Botos Katalin)
- 4** A globalizáció válsága, avagy a történelem megismétli magát?
- 6** A globalizáció felemelkedése és valószínűsíthető bukása mögött álló okok
- 10** A robotizáció lehet az egyik oka a külföldi közvetlen beruházások visszaesésének
- 13** A neo-globalizáció és a magyarországi kkv-k munkaügyi gondjai
- 16** Az öregségi nyugdíjrendszer potyautasai és az alacsony termékenység
- 19** Koronavírus járvány és globalizáció
- 21** Az európai KGST országok bukásához a képzett munkaerő is hozzájárulhatott
- 23** A járvány felgyorsíthatja a robotizációt és az új típusú munkahelyek terjedésén túl az ingatlanpiacot is
- 26** A munkaügy és a globalizáció új kihívásai a COVID járvány és az ukrajnai háború nyomán
- 29** A nyugdíjdeficit és a robotok hatalomátvételének mítoszai: valódi vagy képzelt veszélyek?
- 32** A munka jövője a COVID járvány utáni globális munkaerőpiacon
- 35** A gazdaság folyamatban lévő katasztrófája
- 38** A munka múltja, jelene és jövője. De mi közülük van ehhez a csimpánzoknak?
- 41** Mi a neo-globalizáció, és miért utálja azt Trump?

A VILÁG „EMBER-ARCÚ GLOBALIZÁCIÓJÁRA” MÉG EGY KISSÉ VÁRNI KELL...

Előszó Árva László „A globalizált erőforrás” című kötetéhez

A szerző mintegy 10 év megjelent írásaiból gyűjtött össze egy kötetre valót. Lényegében véve a kor legfontosabb gazdasági jelenségét, a **globalizációt** vizsgálta, a **munkaügyi kérdések** szemszögéből. Ez az a nézőpont, amely igazából érdekli a polgárokat. Mert az világos, hogy a megnövekedett értékesítési, befektetési lehetőség valóban fontos a tőke- tulajdonosoknak. És bár sokan vannak, akik élnek is az új lehetőségekkel, az országok állampolgárainak többségét mégis az érdekli, hogy számukra mit hoz ez a folyamat. Lesz-e munkájuk, amiből tisztessen megéljenek, vagy netán migrációra kell szánni magukat a jobb megélhetésért. A magam részéről mindig is a közös-ség szolgálatát tekintettem a gazdaságpolitika végső motivációjának. Ezért a munkaügyi nézőpont nagyon helyénvaló.

A másik témakör, amely szerzőnket foglalkoztatja: a **mesterséges intelligencia** előretörése és hatása a munkapiaci lehetőségekre. Valóban csodálatos korban élünk: sok szempontból **lélekcse-rélő idők**... Sok ember lelkéből, sajnos, kihaltak azok az eszmék, amelyek korábban a társada-lom tagjait mozgatták. A régi normák, értékek satnyulásával egyre inkább a meztelen érdekek és a nagyhatalmú média befolyásolása irányítja a tömegek világát. Ahogyan Árva napjainkhoz köze-ledve, keserűen fogalmaz: „Egyre ostobábbak lesznek az emberek, akiknek mindent be lehet magya-rázni” (2023). Hasonló nyíltsággal állapítja meg, hogy a gazdagok nem nagyon akarnak a közjó érdekében nagyobb arányban terhet vállalni, sokszor akár adó - elkerülést is kockáztatnak ennek érdekében... A politikusok pedig -úgy tűnik- ezeknek az érdekcsoportoknak a kezében vannak, szerte a világban. „A viszonylag könnyen megvásárolható gazdaságpolitikusok és a közgazdászok gyakran partnerek a csúcsgazdagok és csúcsvállalkozások /.../adóminimalizáló törekvéseikben” – írja ugyanott.

Az eltelt 10 esztendő alatt mindnyájan láttuk a 2008-ban látványosan csődbe jutott globalizáció visszafordulását. Ezt is történelmileg elemezte Árva. Ahogyan a 2010-es évek közepén írta: a 19. századi sikeres globalizáció után jött egy látványosan befelé forduló szakasz; majd a II. világhá-ború utáni világrendben kibontakozó globalizáció újra megtorpan. Szemmel láthatóan, a globali-záció és visszarendeződése hullámokban megy végbe a történelemben. Most ismét egy globalizá-ció apály előtt állunk. (2018)

Árva idézi, hogy a XX. század elején egyesek (Agnell) lelkesen azt írták, hogy a XX. században nem lesz lehetséges Európában háború, hiszen annyira összefonódtak a gazdaságok... s lám, az I, majd a II világháború látványosan cáfolta ezt. (Ugyanúgy, ahogy **Francis Fukuyama** megjósolta a Szov-jetunió összeomlása után a „Történelem végét...” Aztán csak most kezdődik el igazából, ismét a világ újra-felosztása!)

A kiszervezések folyamata, amely a helyi munkaerőt kedvezőtlenül érintette, az értékláncok be-következett zavarai miatt immáron érdekében áll a tőkés vállalkozóknak is valamelyest visszacsi-nálni; egyértelműen a „reshoring” tanúi vagyunk. A közvetlen külföldi beruházások visszaesést láttuk már 2017-2019 között. (2019)

Érdekes vonulata Árva László cikkeinek, amely a tb-járadékokkal foglalkozik. (2019)

Helyesen látja, hogy a vállalkozóknak nem a bérek, hanem a munkaköltségek egésze számít. Mint írja, hazánk és Kelet-Európa Kánaán volt a beáramló tőkének, mert olcsó, jól képzett és nem nagyon sztrájkoló munkásokat talált itt. Éppen ezért, valójában úgy vélem, egy kicsit talán túlzottan megértő a járadék-csökkentések gyakorlatával, amit a magyar kormány megvalósított. Mint a téma ismerője, hozzátenném, hogy a béreink annyival alatta voltak az európainak, hogy a bérjellegű költségeket nem igazán volt érdemes a járadékok jelentős csökkentésével tovább mérsékelni. Most aztán töri a fejét a kormányzat a társadalombiztosítás fenntarthatóvá tételén... Nyugdíj korhatárkitolása, s egyebek. Hiszen az elöregedő társadalomban ez Európa-szerte probléma. Látja, milyen komoly demográfiai problémákkal néz szembe nálunk is a gazdaság, s így lassan a munkaerőpiac is. A népességfogyás megakadályozása érdekében számos adó-kedvezménnyel próbál a kormány segíteni a gyermeket vállalókon. (Ennek forrás-oldalával mélyebben nem foglalkozik.) Sajnálatos, hogy viszont azt a javaslatot, amely a gyermekvállalást és a nyugdíjrendszert összekötné, s hosszú távra tekintő stratégiai döntés lenne, a kormányzat nem igazán vállalja fel.

A Covid -válságot is értékelte szerzőnk, munkaügyi szempontból. Úgy látta, felgyorsította a robotizációt, a technikai haladást. Ennek természetesen lesznek munkaerőpiaci következményei. A sci-fi jellegű jövőképek szaporodnak. Egyelőre megoldatlan még a leszakadó társadalmi rétegek megélhetésének, értelmes életének biztosítása is. Az emberarcú globalizációra, mint írja, még várni kell.

Árva utal arra, hogy vannak javaslatok Nyugaton az ún. alapjövedelem bevezetésére. Helyesen látja, hogy a technikai haladás miatt előbb-utóbb kiesnek majd munkavállalók a folyamatokból. Őket ésszerű lenne az oktatás, az egészségügy felé irányítani. Itt hiány van (területileg nézve, különösen.) Sajnos, ez a kérdés sokkal nehezebb annál, semhogy néhány rövid mondattal el lehessen intézni. Ez bizony átfogó gazdaságpolitikát – sőt, a társadalomban értékrend-változást is – igényelne. S bár a kormányzat sokat tett ezen ágazatokban meglévő bérfeszültségek oldására, mindez kevésnek tűnik.

De ez már egy újabb tanulmánykötetet alkotó tanulmányok egész sorát igényelné...

BOTOS KATALIN

A GLOBALIZÁCIÓ VÁLSÁGA, AVAGY A TÖRTÉNELEM MEGISMÉTLI MAGÁT?

Egyre több jel utal arra, hogy az eddig folyamatosan bővülni látszó globalizáció lassan kezd leállni a 2008-as nagy gazdasági válságot követően. Ebben azonban semmi meglepő nincs, mert már korábban is volt példa a megtorpanására, amikor a nagy XIX. századi globalizációs hullámot az első világháború nem csak megállította, hanem jelentősen, közel egy fél évszázadra vissza is vetette. Mondani sem kell, hogy a globalizáció, avagy a deglobalizáció igen sok kérdést vet fel a HR-esek számára is...

Az elmúlt évtizedekben a globalizáció fogalma igen népszerű lett, amit jól mutatott, hogy a nagy párizsi, londoni és bécsi könyvesboltokban a kilencvenes évek elején több méter polcot foglaltak el a globalizáció különböző aspektusaival foglalkozó könyvek, és a szakmai folyóiratokban is számos globalizációt elemző cikk jelent meg. Ugyanakkor megjelent néhány olyan komoly és értékes munka is, amely felhívta a figyelmet arra, hogy a globalizáció nem valami vadonatúj jelenség. Így Suzanne Berger, az Amerikában élő közgazdász „Az első globalizációnk, egy elfeledett kudarc tanulságai” című, 2003-ban kiadott könyvében meggyőzően állította, hogy már a XIX. században sor került egy globalizációs folyamatra, amikor nem csak a világkereskedelem növekedett a korábbihoz képest nem látott ütemben, hanem a nemzetközi tőkeáramlások és nemzetközi munkaerőmozgás is jelentős volt.

Ezt a globalizációs hullámot aztán durván félbeszakította az első világháború, majd az azt követő nagy gazdasági válság, illetve a második világégés. Az első globalizáció idején annyira komolyan hitt mindenki a globalizáció áldásaiban, hogy egy Norman Angell nevű későbbi Nobel díjas angol egyetemi oktató és parlamenti képviselő 1909-ben írt egy könyvet, amely „The Great Illusion” (A nagy illúzió) címet viselte, és amelyben meggyőzően érvelt amellett, hogy a gazdaságok összefonódásai miatt a háború lehetetlen, mert a németek csak nem lesznek olyan bolondok, hogy lebombázzák és elpusztítsák saját franciaországi beruházásaikat.

Pedig a XXI. század első éveiben a globalizáció igazán „dübörgött”, ami azt jelentette, hogy nem csak a világ kereskedelme nőtt a GDP növekedésénél gyorsabb ütemben, hanem a külföldi beruházások is. Ez volt az az időszak, amikor a termelés kitelepítése megindult az olcsóbérű országok (Kína, Vietnám, Magyarország, Románia stb.) irányába. Ekkoriban mindenki boldognak látszott, mert az, akinek volt pénze és tudása, az még több pénzt tudott csinálni azzal, hogy kitelepítette a termelés egy részét az olcsóbérű országokba, akinek meg nem volt pénze, az mindent megtett azért, hogy magához vonzza a működő-tőkét, vagyis kedvező feltételekkel saját országába édesgesse a nagy multik leányvállalatait. Ez a folyamat először a textil- és ruházati iparban kezdődött el, majd gyorsan áttért az elektronikai iparra, illetve a feldolgozóipar más ágaira is. A legvégén már az élelmiszeripar is globálisan működött, sőt a szolgáltató ágazatokban és kiskereskedelemben is megjelentek a globális vállalatok.

A XX. század végi globalizációnak alapvetően több feltétele volt, egyrészt egy technikai, a gyors adatátvitel és adatfeldolgozás, másrészt a pénzforrások korlátatlansága, harmadrészt pedig a szegény országok törekvése arra, hogy minél több leányvállalat telepedjen le náluk.

A bőven rendelkezésre álló források a nemzetközi pénzügyi műveletek liberalizálása nyomán nyíltak meg a befektetők előtt, míg a szegény országok azért törekedtek külföldi leányvállalatokat vonzani, mert megkérdőjelezhetetlen alapelv vált, hogy a gazdasági fejlődéshez alapvetően három dolog szükséges: a gazdasági liberalizálás, a deregulálás és a privatizáció (ez volt az ún. washingtoni konszenzus).

A globalizáció boldog évei azt is jelentették, hogy mindenki (vagy csaknem mindenki) meg volt győződve arról, hogy vége annak az időnek, amikor az emberek mentek oda, ahol munkalehetőség volt, ezentúl a leányvállalatok mentek oda, ahol (viszonylag olcsó és jól képzett) munkaerő volt található. Ez természetesen nem kicsiny feszültséget okozott Nyugat-Európában, mivel az ötvenes, hatvanas és hetvenes években, tehát még a globalizáció új hullámának megindulása előtt sok munkás áramlott be az Egyesült Királyságba, Franciaországba és Németországba a volt gyarmatokról, és ahogy a globalizáció elindult, elsőként éppen azok az alapvetően képzetlen munkaerőt igénylő állások szűntek meg ezen országokban, amelyeket a legkönnyebb volt a még olcsóbb bérű fejlődő országokba kitelepíteni. A kilencvenes években a következmények társadalmilag még nem voltak elviselhetetlenek Nyugat-Európában, ugyanis a jóléti állam keretei közt még kezelni tudták a problémát. Bár már akkor is sokan látták, hogy hosszabb távon semmi jó nem fog abból következni, ha Nyugat-Európában milliósámmra élnek olyan beilleszkedni nem tudó (és sokszor nem is akaró) tömegek, akik reménytelenül kiesnek a munka világából.

Aztán 2008-ban robbant a bomba, amelyet sokan már megjósoltak addigra (mint például a Fülöp-szigetekbeli közgazdász Walden Bello is), a beruházási buborék kipukkadt és a pénzügyi források hirtelen elapadtak, aminek nyomán a nemzetközi beruházások visszaestek, és a nemzetközi kereskedelem növekedése lelassult, majd csökkent abszolút értékben is.

Több jel is utal a globalizáció megfordulására. Sok esetben előfordul, hogy a korábban Távol-Keletre kitelepített termelést visszahozzák Európába, ugyanis például a divat világában nagyon fontos a gyors reagálás a változó fogyasztói ízlésre és ezt csak úgy lehet követni, ha nem szállítják a terméket hónapokon keresztül Kínából és Indiából Európába. Ezt hívják „gyors divatnak” és a Mango, a HM és a Zara kezdte azt alkalmazni. Más esetekben a helyi munkaerőköltségek emelkedtek meg elviselhetetlen mértékben, vagy az derült ki, a képzettnak feltételezett helyi munkaerő mégsem képzett eléggé. Most már az „offshore outsourcing”, vagyis a termelés kitelepítése mellett mind gyakrabban hallani a „relokalizációról”, vagyis a visszatelepülésről. Ezen túl egyes országok – különböző okokra hivatkozva – visszatérnek a protekcionizmus felé, aminek jó példája az, hogy Oroszország bojkottálja az EU-ból származó termékeket.

Végső soron tehát úgy látszik, hogy bekövetkezett az, amit Suzanne Berger már megjósolt, és leáll a korábban elpusztíthatatlannak látszó globalizáció motorja. Kérdés csak az, hogy fel fog-e gyorsulni belátható időn belül a globalizáció, vagy éppen ellenkezőleg, egy olyan protekcionista és nacionalista, helyi (vagy akár nagyobb) háborúk által tarkított időszak következik, mint amilyenbe 1914 után zuhant a világ.

A GLOBALIZÁCIÓ FELEMELKEDÉSE ÉS VALÓSZÍNŰSÍTHETŐ BUKÁSA MÖGÖTT ÁLLÓ OKOK

A globalizáció már több száz, mások szerint azonban akár ezer éve is zajló folyamat, és van, aki már a Római Birodalmat is egyfajta globalizációnak tekinti. De a komoly történészek és közgazdászok általában egyetértenek abban, hogy a globalizáció alapvetően csak a nagy földrajzi felfedezések óta létezik (ld. például Benichi, 2007, illetve Berger, 2003).

Az IMF, a Nemzetközi Valuta Alap szerint a globalizációnak a következő főbb aspektusai különböztethetők meg:

- a kereskedelmi tranzakciók nemzetközivé válása;
- a nemzetközi beruházások és a nemzetközi tőkeáramlás;
- a nemzetközi migráció;
- a tudás és az ismeretek nemzetközivé válása. (IMF, 2000).

A gazdasági globalizációt viszonylag jól lehet mérni megfelelő viszonyszámokkal, mint például a kereskedelem és a nemzetközi tőkemozgások összes termeléshez való viszonyával, illetve a nemzetközi tőkemozgás vagy a munkaerő mobilitás számaival is. A globalizáció számait elemezve szembetűnő, hogy voltak korszakok, amelyek során a globalizáció lassabban változott csak, míg más időszakokban a globalizáció folyamatainak felgyorsulását figyelhetjük meg.

Agnus Maddison (2007) által összegyűjtött hosszú távú gazdasági idősorok alapján viszonylag jó képet kapunk arról, hogy a globalizáció folyamatai mely időszakokban voltak gyorsabbak, és mikor lassultak le inkább. A globalizáció eltérő ütemének elemzése egyébként számos közgazdász vagy szociológus munkáiban felbukkant (pl. Berger, Benichi, Maddison vagy Rodrik, hogy csak a nevesebbeket említsük). Maddison számai alapján azt látjuk, hogy a globalizáció első hulláma az 1500-1600-as években volt, amelyet egy jelentős lassulás követett, majd a „hosszú 19. század”, vagyis a Bécsi Kongresszustól az első világháborúig tartó időszak ismét a globalizáció ütemének gyorsulását eredményezte. A 1914-től egészen az 1970-es évekig tartó időszak a globalizáció újabb apályát hozta, majd az 1970-es évektől napjainkig tartó, sokak szerint gyökeresen új jelenségeket hozó, újabb globalizációs dagály lépett fel.

A még napjainkban is ható globalizációs folyamatok tulajdonképpen alapvetően a második világháborút követően, egész pontosan a hetvenes évektől kezdtek előbb lassabban, majd egyre gyorsabb ütemben megjelenni és kibontakozni a világ gazdaságban. Ugyanakkor azt is látni kell, hogy ez a globalizációs folyamat, amelynek a lényege az, hogy a nemzetközi kereskedelem, illetve a nemzetközi tőkeáramlás a nemzeti gazdaságok növekedési ütemeinél gyorsabban növekszik, nem volt előzmények nélküli, és érdekes módon, a globalizáció korábban már legalább egyszer látványosan összeomlott.

Suzanne Berger, amerikai közgazdász, a Massachusetts Institute of Technology, az MIT professzora és kutatója még 2003-ban, tehát jóval a 2008-as gazdasági válság előtt írt egy nagyon érdekes elemzést, „A mi első globalizációnk” címmel. Ebben a könyvben a szerző nem kevesebbet állított, mint hogy az első sikeres globalizációra már a 19. század során sor került, amikor Napóleon bukását, azaz 1815-öt követően a nemzetközi kereskedelem és a nemzetközi tőkeáramlás hihetetlen ütemű fejlődésnek indult, és ez a globalizációs folyamat el is tartott egészen az első világháborúig. Egyébként más közgazdászok arra is felhívták a figyelmet, hogy már a 19. századi globalizációs hullám előtt is volt példa hasonló globalizációs hullámra, nevezetesen a nagy földrajzi felfedezéseket követően, a 15-18. század során, amikor az Európából kiinduló gyarmatosítás folyamata elkezdődött.

Ráadásul a 19. századi globalizáció olyan sikeresnek tűnt, hogy 1909-ben, tehát nem sokkal az első világháborút megelőzően egy angol újságíró, Norman Angell, az angol *The Economist* munkatársa, azt írta egy cikkében, hogy „Európában a 20. században már soha többé nem lehetséges háború a nemzetgazdaságok szoros összefonódása miatt”. Szerinte „mindenki jóval többet veszítene egy háborús konfliktusban, mint amennyit azzal nyerni lehetne”. Sajnos, az I. és a II. világháború során elfelejtettek szólni erről a hadviselőknél, és aztán ennek nyomán tízmilliók pusztultak el, romba döntve Európát és Ázsia nagy részét.

Norman Angell-t azóta is gyakran felemlítik ezen téves jóslata kapcsán, itt azonban számunkra érdekesebb, hogy még egy korábban sikeresnek és visszafordíthatatlannak látszó globalizációs folyamat is képes volt hosszabb-rövidebb időre leállni, sőt, akár teljesen meg is fordulni, helyt adva az egymással vetélkedő nemzetgazdaságok küzdelmének. Az I. világháború után ugyanis éppen ez történt, a világkereskedelem és a nemzetközi tőkeáramlás erősen lelassult, illetve a háborúk alatt teljesen el is lehetetlenült, és csak az ötvenes évek végére lendült fel a nemzetközi kereskedelem ismételt, miközben a szorosan vett globalizáció, a maga vadonatúj jelenségeivel csak a hetvenes évek után indult el.

Nagyon valószínű tehát a tapasztalatok alapján, hogy hosszabb távon a globalizáció nem egy „megállíthatatlanul egy irányban haladó” folyamat, hanem a globalizációra inkább az jellemző, hogy „hullámokban támad”, azaz a globalizáció apályát rendszerint a globalizációs folyamatok dagálya, azaz felgyorsulása követi. Aztán ez a globalizáció dagály pár évtized múltán feltehetően eljut odáig, hogy az ellenkező, a globalizáció ellen ható hatások erősödnek fel. Sajnos, a tapasztalatok szerint a globalizáció „apálya” eddig még mindig együtt járt jelentős fegyveres konfliktusokkal is, erre az egyik legjobb példa a 20. században az első és a második világháború vagy a 15-16. századi globalizációs hullámot követő nagy európai háborúk.¹

Egyébként több jel mutat arra, hogy éppen egy globalizációs apály előtt állunk manapság mi is, és csak remélhetjük, hogy a 21. századi globalizációs apály nem fog olyan szörnyű pusztításokkal járni, mint amilyeneket a 20. századi világháborúk hoztak két globalizációs dagály között. További új fejlemény, hogy míg a 15-16. századi, illetve a 19. századi globalizációs folyamatok során igen jelentős embertömegek mozgására, azaz nemzetközi migrációra is sor került, addig a 20. századi globalizáció első évtizedei során a nemzetközi migráció jóval kisebb jelentőségű volt, de napjainkra ez a migráció is jelentősen felgyorsulni látszik. A migráció és az azt követő „civilizációk összecsapása” viszont láthatóan tovább erősíti a globalizáció elutasítását, és ez ma már nem csak néhány „szélsőségesen populistá európai kispárt”, hanem az Egyesült Államok elnöke által megfogalmazott álláspont is.

Mi lesz tehát a globalizációval? Erre vonatkozóan határozott véleményt nagyon nehéz még ma megfogalmazni, de az igen valószínű, hogy bár kétségtelen tény, hogy a világgazdaság irányultságát nem lehet egyik pillanatról a másikra radikálisan megváltoztatni, mégis nagyon valószínű, hogy a 20. század második felében elindult (liberális) globalizáció újragondolására és újragombolására kerül rövidesen sor. Ez az újragombolás már csak azért is valószínű, mert a globalizáció – korábbi ígéreteivel szemben – a 20. század végén, illetve a 21. század elején végül is nem hozott a korábbi éveknél jelentősen gyorsabb gazdasági fejlődést. Sőt, éppen ellenkezőleg, 1990 óta lassulni látszik a gazdasági növekedés világszerte, miközben a vagyoni és jövedelmi egyenlőtlenségek egyre gyorsabban nőnek. Ez a helyzet nyilván nem tartható fenn sokáig, és ezért várható, hogy

¹ Éppen ezért szkeptikusan lehet csak azokra a globalizáció ellenes véleményekre tekinteni, amelyek a globalizáció leállítását várják. A tapasztalatok szerint a globalizációt ritkán szokták csendes és békés korszakok felváltani, hanem sokkal gyakoribbak a súlyos háborúk.

a globalizáció folyamata jelentősen le fog lassulni a következő időkben. A 20. századra jellemző vérfürdők elkerülését pedig csak remélni tudjuk.

Napjaink globalizációs folyamatai nyomán az egyenlőtlenségek a korábbi évekhez képest jelentősen megnövekedtek. Ennek következtében vált Thomas Piketty francia közgazdász hihetetlenül népszerűvé napjainkban, és nem véletlen, hogy Piketty a kutatásainak homlokterében a növekvő egyenlőtlenségek állnak.

További gond napjaink globalizációjával az, hogy a sajátos vállalatszerkezet miatt a szegényebb, olcsóbérű országokat a gazdagabb, magasabb bérű országokból érkező nemzetközi vállalatok sajátos módon kizsákmányolják. Ennek a kizsákmányolásnak alapvetően az az alapja, hogy a nagy nemzetközi vállalatok az elmaradott, olcsó munkabérű országokban gyártatják az alacsony hozzáadott értékű termékeket, majd azokat a gazdag országokban drágán értékesítik. Ennek nyomán sikerül olcsón vásárolni és drágán eladni: a nagy nemzetközi vállalatok ezért olyan mértékben képesek profitot termelni, amire korábban semmilyen más gazdasági szervezet nem volt képes. Egyetlen módon képesek ebből a zsákutcából a szegény országok kimászni: a munkaerő képzésével, valamint a hozzájuk betelepülő összeszerelő üzemek termelési titkainak kifürkészése és a termékek engedély nélküli lemásolása révén. Ezt eddig úgy látszik, csak Kínának sikerült maradéktalanul megvalósítania úgy, hogy gátlástalanul lemásoltak szinte mindent, amihez csak hozzá jutottak.

A 2008-2012-es nagy gazdasági válság során egyre inkább felerősödtek az antiglobalista nézetek, ami nagymértékben tükröződött nem csak a közgazdaságtanon, hanem a politikai mozgalmakon belül is. A közgazdaságtanon belül Stiglitz, Krugman, Naomi Klein, illetve Magyarországon Artner Annamária, illetve Csath Magdolna említhető a fontosabb antiglobalista szerzők közt. Bár e szerzőknek nagyon sok tekintetben igazuk van a globalizáció visszasságait és az okozott károkat illetően, mégis úgy látszik, hogy nem igazán ezek az antiglobalista szakmai vagy politikai nézetek fogják megváltoztatni a globalizáció mai arcát.

Az antiglobalista mozgalmak, illetve a globalizációval szembeni politikai ellenállás látnivalóan nem eredményezték a globalizáció tényleges és érezhető válságát. A 2008-2012 közti gazdasági válságot követően nem nagyon láthatjuk a jeleit sem a külkereskedelem (World Bank Statistics, 2001-2017, illetve WTO Trade Statistics, 2017), sem a külföldi közvetlen tőke beruházások (UN: World Investment Reports, 1993-2017) szignifikáns és tartósan ígérkező lelassulásának. Valószínű, hogy a „kutya ugat, a karaván halad” effektussal állunk szemben, ahol a globalizációellenes erők egyszerűen nem voltak képesek olyan jelentősekké válni, hogy akár csak fékezni tudnák a folyamatokat. Sőt, Európában a globalizációval szembeni politikai ellenállás is gyengülni látszik 2018 során: a Brexitet már az angolok jelentős része szeretné visszacsinálni, és Németországban vagy Franciaországban sem a globalizáció-ellenes erők erősödtek meg a 2017-es választásokon. Az EU-n belül, a globalizációval elégedetlen Visegrád 4 országok mellett 2008 tavaszág szinte csak kizárólag Ausztriában lehetett egy mérsékelt globalizáció-ellenes politikai erőter – erősen viszonylagos -- választási győzelmét érzékelni.

Ugyanakkor talán a globalizáció mégiscsak le fog lassulni, vagy akár talán le is állhat, ha nem is a politikai ellenállás, hanem a gazdasági fejlemények, nevezetesen a robotizáció miatt. Az eddigiek során elsősorban a robotizáció és a foglalkoztatás közti kapcsolatot vizsgálták. Sajnos azonban arra nézve sincs egybehangzó vélemény, hogy a robotizáció összességében milyen hatást fog gyakorolni a munkaerőpiacra, és bár a közgazdászok nagy része szerint a robotizálás összességében csökkenteni fogja a foglalkoztatást, és ezen keresztül az állami bevételeket is, arra vonatkozóan azonban már nincs egyetértés, hogy az egyes országokban pontosan milyen mértékű lesz majd a munkaerő-kereslet alakulása. Van, aki szerint katasztrofális munkaerő-kereslet csökkenés fog

bekövetkezni, mások szerint éppen ellenkezőleg, a robotizálás nyomán még növekedhet is a foglalkoztatás. Ezt a vitát azonban csak a jövő fogja eldönteni.

Ugyanakkor azonban a robotizálás és a munkahelymegszűnés mellett van egy feltehetően sokkal fontosabb hatás, nevezetesen a robotizálás és a globalizáció közti kapcsolat. Itt az a fő kérdés, hogy minek szervezzék ki a termelést egy távoli, olcsóbérű országba, ha ugyanazt a munkát olcsóbban és jobban el lehet végeztetni a piacokhoz közel lévő telephelyeken robotokkal is. Sőt, a robotok (különösen az egyre inkább elterjedő önjavító robotok) csak egyszeri beruházási kiadást jelentenek, még karbantartásra és folyamatos beállításokra sincs szükség. Az egyszeri beruházási költségek pedig rendszerint leírhatók a társasági adóból, míg munkaerő alkalmazása folyamatos bérkiadásokat igényel, amelyre ráadásul folyamatosan kormányzati terhek, mint például társadalombiztosítási elvonások és személyi jövedelemadó, terhelődnek. Mindebből az következhet, hogy a robotizáció nyomán egyes országokból, ahova korábban az olcsó bérek miatt nagy volumenben érkezett külföldi tőke, ez a tőkebeáramlás le fog állni, és a globalizáció ily módon lelassulhat.

A jövőt természetesen csak akkor fogjuk (utólag) megérteni, amint azt már megértük. Addig csak találgathatunk.

Irodalomjegyzék:

Artner Annamária (2003): Globalizációkritika a világban – Az „antiglobalizációs” mozgalmak céljai és tevékenysége. in: Magyar Tudományos Akadémia Világgazdasági Kutatóintézet – Műhelytanulmányok 54. szám.

Benichi, Régis (2007): Histoire de la mondialisation. Vuibert, Paris. Berger, Suzanne (2003): Notre première mondialisation: Leçons d'un échec oublié. Seuil, Paris.

Csath Magdolna (2001): Kiút a globalizációs zsákutcából, Kairos, Budapest.

Csath Magdolna (2008): Globalizációs végjáték. Libri, Budapest.

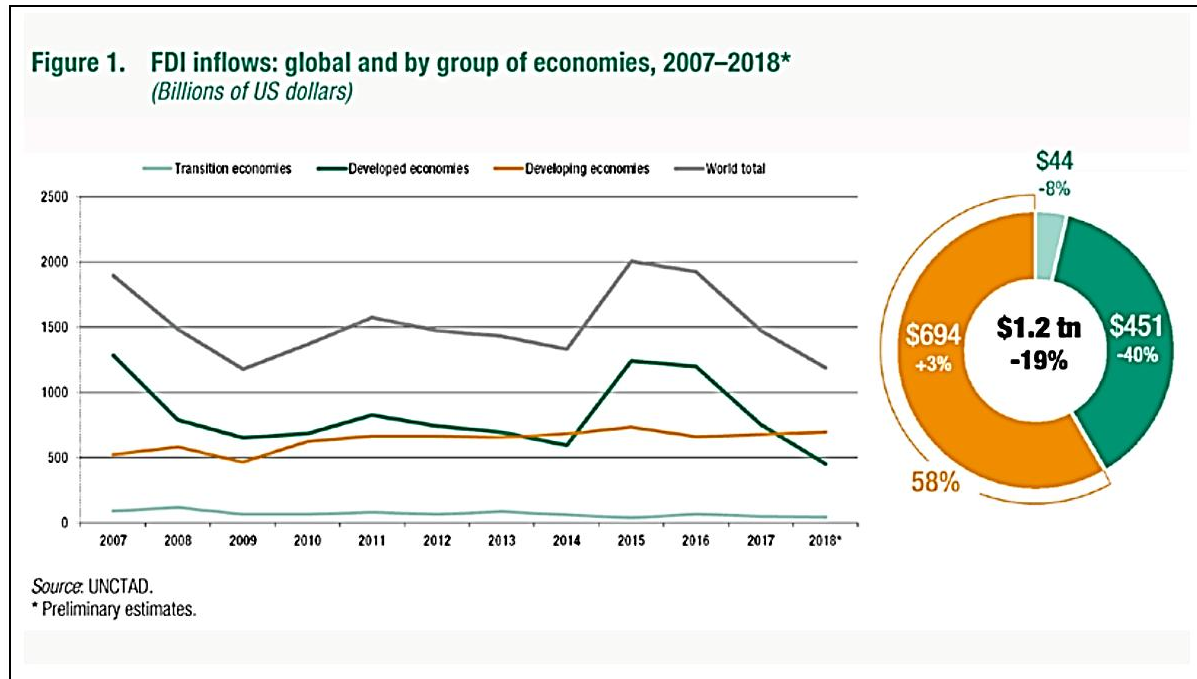
IMF (2000): Globalization: Threat or Opportunity? International Monetary Fund, 12 April.

Klára Katona – László Árva – András Schlett (2013): Stages of globalisation. Kaligram, Prague.

Rodrik, Dani (1997): Has Globalization Gone Too Far?, Institute for International Economics, Washington, DC.

A ROBOTIZÁCIÓ LEHET AZ EGYIK OKA A KÜLFÖLDI KÖZVETLEN BERUHÁZÁSOK VISSZAESÉSÉNEK

Az UNCTAD, az ENSZ Kereskedelmi és Fejlesztési Konferenciája által a Davosi Világgazdasági Fórum idején megjelentetett „Global foreign investment flows dip to lowest levels in a decade”² című, a külföldi közvetlen beruházásokat³ elemző aktuális jelentése a külföldi közvetlen beruházások további lassulását mutatják 2018 során.

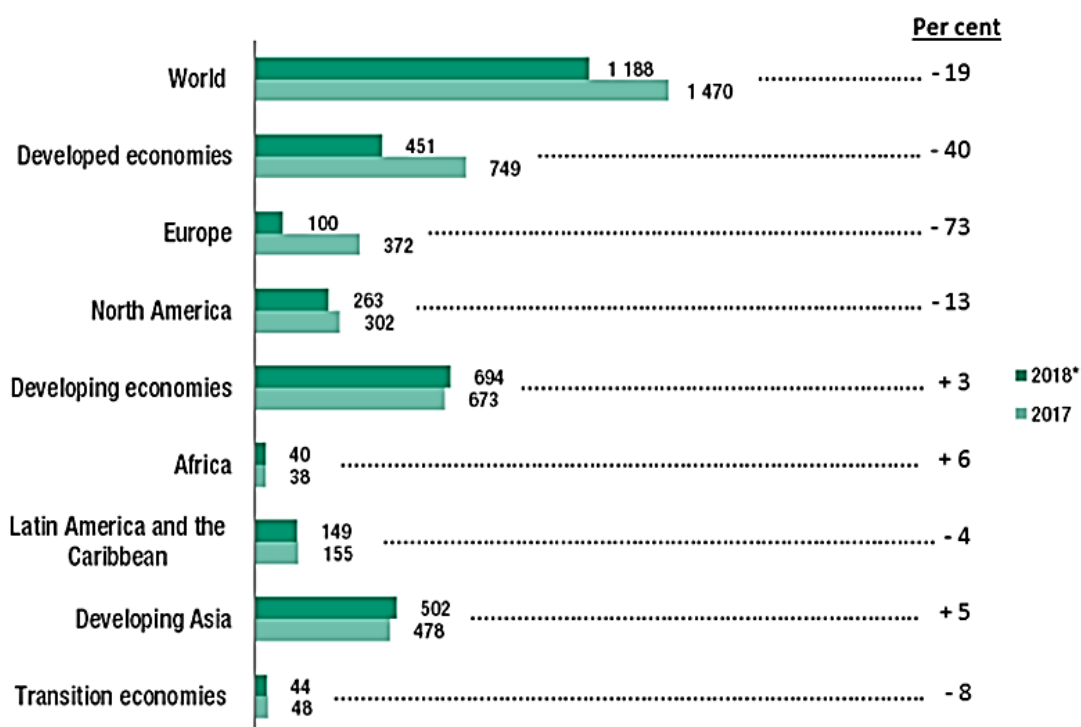
A 2008 során kirobban világgazdasági válság után, 2008 és 2009 során a korábbi évi 2000 milliárd dollárról 1500 milliárd dollárra estek vissza a külföldi közvetlen beruházások, ami aztán a válság elmúltával, 2015 után ismét évi 2000 dollárra emelkedett. 2017-ben azonban 1500 dollárra esett ez az érték vissza, és a visszaesés 2018-ban tovább folytatódott, évi 1188 milliárd dollárra.

A külföldi közvetlen beruházások alakulása nem volt földrajzilag egyenletes, ugyanis míg a fejlett térségekbe érkező külföldi beruházások a Világ összes külföldi beruházásának visszaesését meghaladó ütemben csökkentek, addig a fejlődő országokba érkező külföldi közvetlen beruházások gyakorlatilag 700 milliárd dollár körül stagnáltak, sőt kis mértékben még növekedtek is.

² <https://unctad.org/news/global-foreign-investment-flows-dip-lowest-levels-decade>

³ A külföldi közvetlen beruházásokat korábban magyarul külföldi működőtőke beruházásoknak nevezték, de pár éve az angol FDI, „Foreign Direct Investments” kifejezést jobban visszaadó „külföldi közvetlen beruházások” kifejezés terjedt el. Az FDI gyakorlatilag azt jelenti, hogy az illető külföldi beruházás azért jött létre, hogy a tulajdonosok ellenőrizzék, kontrollálják az illető beruházást. A külföldi közvetlen beruházások a nagy transznacionális vállalatok (más néven a multik) kialakításának és működtetésének alapvető eszköze. Az FDI alakulásáról elsősorban az UNCTAD World Investment Report címmel évente kiadott elemzése, illetve az UNCTAD évközi jelentései adnak viszonylag pontos képet.

Figure 2. FDI inflows by region, 2017 and 2018*
(Billions of US dollars)

Source: UNCTAD.

* Preliminary estimates.

A külföldi beruházások területi megoszlása azt jelzi, hogy a legerősebb visszaesés Európa esetében következett be, amit Észak-Amerika követett, míg az ázsiai, afrikai és latin-amerikai fejlődő országok esetében enyhe növekedés volt megfigyelhető.

De mi lehet az oka a külföldi beruházások ezen alakulásának és mi várható az elkövetkező évek során?

James Zhan, az UNCTAD beruházási igazgatója szerint ez a visszaesés főként átmeneti jelenség volt, és 2019-re már a külföldi közvetlen beruházások növekedése várható. Megfigyelők szerint az elmúlt két év visszaesésének ugyanakkor több oka is volt, amelyek közt az egyes országok adózási rendszereinek változása, az üzleti környezet bizonytalanságai, illetve a politikai feszültségek, mint például a nemzetközi szabadkereskedelmi egyezmények elhalasztása, valamint az Egyesült Államokból kiinduló, elsősorban az Oroszország és Kína ellen irányuló, de az Európai Uniót is érintő kereskedelmi háborúk emelhetők ki.

Ugyanakkor talán érdemes említeni egy újabb tényezőt is, amelynek jelentős munkaügyi vonatkozásai is lehetnek, és ez nem más, mint a robotizáció, amely még ha nem is vált napjainkra mindent meghatározóvá, de már ott kopogtat az ajtón és például a davosi Világgazdasági Fórumon a gyakorlatilag a robotizációt és a mesterséges intelligenciát lefedő „Negyedik Ipari Forradalom” központi téma volt.

De miként is függenek össze egymással a robotizáció és a külföldi közvetlen beruházások?

A huszadik század végén, a hetvenes éveket követően a globalizáció új hulláma, a neoglobalizáció⁴ jelent meg, amelynek alapvető sajátossága az volt, hogy az értéklánc egyes elemeit a külföldi közvetlen beruházások révén olcsó bérű országokba telepítették ki, aminek révén olcsón lehetett termelni, a termékeket pedig viszonylag magas áron lehetett eladni a világpiacon.

Ennek a folyamatnak alapvetően az egyes országok közti bér különbségek a mozgató rugói, de az egész folyamat abban a pillanatban értelmét veszíti, amikor az olcsó munkabérű dolgozókat a nemzetközi értékláncban ki lehet váltani más módszerekkel. Ilyen más módszer lehet a robotizáció, ami éppen az alacsonyan képzett munkaerőt igénylő, mechanikus munkatevékenységeket képes helyettesíteni. Ebben az esetben felmerül a kérdés, hogy minek kitelepíteni termelést egy, a piactól esetleg igen távol fekvő olcsó bérű országban, ha a robotokat a felvevő piac közelében is fel lehet építeni, és sokkal olcsóbban lehet ott a termelést végezni azokkal. A robotoknak ugyanis nem kell munkabért fizetni, elég egyszer, a beruházás kezdetén kifizetni azokat, és onnan kezdve gyakorlatilag ingyen (csak minimális karbantartás és csekély energiafelhasználás mellett) működni. Ráadásul a robotok nem alakítanak szakszervezeteket, és nem kívánnak beleszólni az illető gyár vagy üzem működésébe, tehát sokkal kényelmesebbek mind a vállalat vezetői, mind a tulajdonosok számára.

Amennyiben a robotok tömeges térhódítása napirenden van, akkor valóban minden beruházó kétszer is meggondolja, hogy hozzon-e létre valahol egy távoli szegény országban egy olyan leányvállalatot, amely olcsóbban képes bizonyos részfolyamatokat megoldani, avagy várjod addig, amíg a centrum országokban elhelyezett robotok révén ki lehet ugyanazt a tevékenységet váltani.

Nyilvánvalónak látszik, hogy miközben természetesen rövid távú, egyszeri hatások is hozzájárultak a közvetlen külföldi beruházások visszaeséséhez 2017 és 2019 során, ugyanakkor a fő oka ennek mindenekelőtt a negyedik ipari forradalommal, a robotizációval kapcsolatos lehetőségek és bizonytalanságok.

És mindennek természetesen igen jelentős, emberierőforrás-gazdálkodáshoz kapcsolódó vonzatai vannak.

⁴ A neo-globalizáció folyamatát több elemzés is leírta, ld. pl. Árva – Katona – Schlett (2013): Stages of globalisation, Kaligram, Prague, vagy Árva, L. (2017): Economic and Technical Factors Behind the Rise and Fall of Economic Globalization and Some Consequences in Hungary. A Historical Perspective. In: Civic Review, Vol. 14, Special Issue, 2018 írásokat, amelyek elérhetők például az Academia.edu oldalain: <https://essca.academia.edu/LaszloArva>.

A NEO-GLOBALIZÁCIÓ ÉS A MAGYARORSZÁGI KKV-K MUNKAÜGYI GONDJAI

A globalizáció szakaszai, a neo-globalizáció sajátosságai

A globalizáció már évszázadok óta több hullámban támad, majd húzódik vissza, ahogy ezt Angus Maddison, a Groningeni Egyetem 2010-ben elhunyt professzorának és az OECD korábbi elemző-jének hosszútávú idősorai is jól mutatják.⁵ A globalizációt elemző közgazdászok rendre felhívták a figyelmet arra, hogy ez a folyamat rendszerint hullámokban érkezik⁶, és az eddigi információk szerint a jelenlegi globalizációs hullámot már megelőzte egy ilyen hullám a nagy felfedezések idején, amit aztán a 18. századi háborúk szakítottak félbe, de aztán a 19. század 20-as éveitől, vagyis Napóleon bukásától ismét sor került egy jelentősebb globalizációs dagályra a 19. században⁷, amit aztán az első világháború durván megszakított.

Végül egészen a második világháború végéig nem is került sor a globalizáció tényleges újra indulására, és 1945 után is csak nagyon vontatottan indult el a globalizáció újabb hulláma. Ennek a fő oka az volt, hogy több nagy gazdaság kiesett a kapitalista világrendszerből, először is a „szocialista” országok Kelet-Európában és Ázsiában, illetve a korábban a világ gazdasági rendszer részeit képező gyarmati országok a függetlenné válást követően gyakran élesen anti-kolonialista, kapitalizmus ellenes és szovjetbarát politikát folytattak (ilyen volt az ötvenes években hosszabb rövidebb ideig pl. India, Indonézia, Egyiptom, Irak és Szíria).

Alapvető változásokra került sor azonban a hetvenes évek olajválsága után. Ekkortól számíthatjuk napjaink globalizációjának a kezdeteit. Erre a globalizációs hullámra az a jellemző, hogy míg korábban a globalizáció inkább csak a világkereskedelem integrálódását, valamint a nemzetközi munkaerővándorlást jelentette, addig a 20. század hetvenes éveitől kezdve egyre inkább a nemzetközi vállalatbirodalmak, a nemzetközi közvetlen tőkebefektetések⁸ révén került sor a globalizációra.

Mivel a 20. század utolsó évtizedeinek globalizációs folyamatai jelentősen eltértek a korábbi globalizációs folyamatoktól, ezért (utalva az újfajta globalizáció gazdaságpolitikai alapjára, a neo-liberális gazdaságpolitikára), szerencsés lehet azt a korábbi globalizációs folyamatoktól megkülön-

A cikkben előadott gondolatokat részletesebben ld.: Árva László – Csath Magdolna – Giday András: A hazai kisvállalkozások megerősítése a neoglobalizáció kihívásaival szemben, Pénzügyi Szemle, 2018/4. 534-555. old.

⁵ Ld. Maddison Historical Statistics Project: <https://www.rug.nl/ggdc/historicaldevelopment/maddison/releases/maddison-project-database-2018>

⁶ Ld. például: Katona-Árva-Schlett (2013): Stages of Globalisation. Alternative Ways from Eastern Europe and the Far East. Kaligram, Praha.

⁷ Erre vonatkozóan ld. pl. Suzanne Berger (2003): Notre première mondialisation : Leçons d'un échec oublié. Paris, Seuil,

⁸ A külföldi közvetlen tőkebefektetéseket korábban működőtőke befektetésekként nevezték magyarul, de mivel annak angol neve Foreign Direct Investments, ezért napjainkban magyarul is közvetlen külföldi befektetésekként nevezik azokat a befektetéseket, amelyek révén egy külföldi beruházó (rendszerint az anyavállalat) meghatározó, irányító szerepet játszik külföldi leányvállalataiban. Ennek révén lehetősége van, hogy eldöntse, hogy az illető leányvállalat hol szerezze be nyersanyagait, illetve, hogy mit, milyen módon és milyen eszközökkel termeljen és a megtermelt javat vagy szolgáltatást (esetleg részegységet) kinek és mikor, milyen áron értékesítse.

böztetni és neo-globalizációnak nevezni. A neo-globalizáció nyomán létrejöttek azok a nagy nemzetközi vállalatok, amelyek integrált egészként működtek, és ahol sor került az „értékláncok optimalizációjára” is. Ez az optimalizáció azt jelenti, hogy az egyes termelési tevékenységeket, vagyis az értéklánc egyes elemeit igyekeznek földrajzilag úgy elhelyezni a világban, hogy annak révén az összvállalati nyereség maximális legyen. Ezt például úgy lehet elérni, hogy az alacsony hozzáadott értékű összeszerelő tevékenységeket rendszerint olcsóbérű periféria országokba telepítik ki.

Az összvállalati termelési és nyereségoptimalizáció tehát azt eredményezi, hogy a nemzetközi nagyvállalatok az alacsony hozzáadott értékű összeszerelő munkát az olcsóbérű periféria országokba telepítik ki, a megtermelt termékeket pedig rendszerint a gazdag centrumországokban értékesítik magas árakon.⁹ Így a nemzetközi nagyvállalatok (a multik) igen hatékonyan tudnak működni, legalábbis a helyi piacra termelő kis és középvállalkozásokkal szemben, amelyek nem képesek magasabb árakat kapni a viszonylag szűkös helyi piacokon a szegényebb helyi vevőiktől.

Ez a helyzet többek közt az úgynevezett „közepes jövedelem csapda” kialakulását és fennmaradását eredményezi.¹⁰ Sajnos ebből a csapdából igen nehéz kitörni, különösen, ha az ország politikai vezetői is csak arra törekszenek, hogy minél nagyobb volumenben vonzzanak be külföldi közvetlen beruházásokat és ennek révén minél nagyobb számban foglalkoztassanak munkásokat.

A neo-globalizáció HR kihívásai a hazai kkv-knál

A fentiek következtében hazai kis és középvállalkozások nem igen képesek felvenni minőségi munkaerőt, különösen, amennyiben a munkaerő előtt nyitva áll az a lehetőség, hogy magasabb bérekért elmenjen külföldre, illetve a multikhoz dolgozni. Ma ez a helyzet Magyarországon. Ráadásul a bérekre olyan magas (szja és tb) elvonások terhelődnek (amit adóéknak szokás nevezni), hogy a munkaerő a bruttó bér alig felét kapja kézhez.¹¹

A magas adóék következtében a hazai piacra termelő kis és középvállalkozások rendszerint feketén alkalmazzák a munkaerőt, vagyis nem jelentik azokat be, és ezért rendszerint sem társadalombiztosítást, sem szja előleget nem vonnak le tőlük a bérekből. Általános gyakorlat az is, hogy vállalkozói szerződéssel foglalkoztatják a dolgozókat (ezt még sok esetben felsőoktatási intézmények is megteszik), vagy legalábbis a juttatások egy részét feketén fizetik ki a munkavállalóknak. Ezt azért kénytelenek a hazai kkv-k megtenni, mert egyébként nem tudnának a nagy nemzetközi vállalatokkal szemben helyt állni a munkaerőért folytatott bérversenyben.¹²

A nagy nemzetközi vállalatok a „neo-globalizáció” logikája szerint rendszerint nem hazánkban, hanem a gazdag centrumországokban (Németországban, Franciaországban, az Egyesült Királyságban, az Egyesült Államokban stb.) értékesítik a gazdag vevőknek a termékeiket magas áron,

⁹ Az eltérő hozzáadott értékű tevékenységek földrajzi optimalizálását nagyon szemléletesen írja le Stan Shih, a tajvani Acer számítógépgyártó vállalat alapító elnöke által megfogalmazott, úgynevezett „smiling face” (mosolygó arc) görbe elnevezésű vállalati stratégiai modell.

¹⁰ A közepes jövedelem csapda (angolul middle income trap) napjaink egyik legnépszerűbb elmélete, amely azt jelenti, hogy a külföldi beruházások révén egy közepes jövedelmet a szegény országok viszonylag gyorsan el tudnak érni, de onnan már nem tudnak továbblépni, mert a nagy nemzetközi vállalatok ragaszkodnak ahhoz, hogy csak az olcsóbérű munkafolyamatokat telepítsék ezekbe a szegényebb perifériaországokba.

¹¹ Az adóék történelmi alakulását jól mutatja az OECD számos honlapja, pl. a <https://data.oecd.org/tax/tax-wedge.htm> oldal, amely 2000-től napjainkig grafikusán ábrázolja az OECD országok adóékjének alakulását, és ahol látni lehet, hogy hazánkban igen magas volt végig ennek az értéke, és csak az elmúlt években kezdett lassan csökkenni.

¹² Egy ma már nem élő kisvállalkozó barátom, aki a kilencvenes évek során sok előadást tartott vállalkozói szervezeteknél, gyakran úgy kezdte előadását, hogy miután elmondta a nevét, hozzátette, hogy „adócsaló vagyok”.

miközben a termelés nagy részét olyan olcsó bérű országokban végzik, mint hazánk, vagy a többi kelet-európai ország, illetve Ázsia elmaradt részei.

Ebben a helyzetben a kormányzat minden olyan törekvése, amely azt célozná, hogy a hazai munkavállalóknak magasabb munkabéreket „harcoljon ki” a kötelező minimálbérek, illetve a kötelező bérminimum emelése révén, csak azt eredményezheti, hogy a hazai kkv-k nem képesek megfizetni a magasabb munkabéreket, vagy ha mégis megfizetik, akkor ezek a cégek gyorsan csődbe is jutnak.

A tényleges kormányzati megoldás lehetőségei

A megoldás hazánkban az lehetne, hogy a kormányzat a kis és a nagyvállalatok számára szabjon eltérő adózási és tb. szabályokat, de ne csak a társasági adóra nézve, ahogy ez korábban volt, hanem a kisvállalatoknál dolgozó munkaerőre vonatkozóan is. Ahogy a korábban már említett Árva-Csath-Giday (2018) cikkben a szerzők írták: *„A perifériaországok bérfelzárkóztatása irányába tett hathatós lépés lenne, ha a vállalatokat terhelő elvonások (például a társadalombiztosítási elvonások) jelentős hányadát a vállalati mérethez kötnék. Ezzel segíteni lehetne helyi kis- és középvállalkozásokat abban, hogy ne veszítsék el legjobb munkatársaikat”.*¹³

A magyar kkv-kről azt írják, hogy *„A bérek emelkedése tekintetében azért vannak versenyhátrányban a kisebb cégek, mert náluk a bér jóval magasabb hányadát teszi ki a hozzáadott értéknek. Míg például 20 százalékos béremelkedés esetén a nagyobb vállalatok profitjában mérsékelt csökkenés következik be, addig a kisebb vállalkozásoknál ez felemésztheti a működési eredmény akár egyharmadát is. Ez pedig azt jelenti, hogy az ilyen cégek jelentős hányadánál eltűnhet a nyereség, sőt esetleg az amortizációra is csak részben ad fedezetet a bevételük.”*¹⁴

A helyzet tehát nem igazán rózsás a kis és középvállalkozások számára, ugyanis bár a társadalombiztosítási elvonások az elmúlt évek során folyamatosan csökkentek, azért még ma az összes béreket terhelő elvonások egészen magasak, az OECD statisztikák szerint még mindig a negyedik legmagasabbak az OECD-n belül (bár tény, hogy 2000-2002 idején még a második legmagasabbak voltak). De egy olyan alacsonyan fejlett (periféria) ország esetében, mint amilyen Magyarország is, ennél alacsonyabb elvonásokat várnánk el...

¹³ I.m. 541. oldal.

¹⁴ I.m. 545. oldal.

AZ ÖREGSÉGI NYUGDÍJRENDSZER POTYAUTASAI ÉS AZ ALACSONY TERMÉKENYSÉG

A 20. század végén, a 21. század elején a fejlett országok egyik legnagyobb gondja a népesség folyamatos csökkenése volt, miközben a szegény országokban a népesség éppen ellenkezőleg, hihetetlenül gyors ütemben növekszik. Ezt a statisztika is jól mutatja: míg 1969-ben, azaz ötven évvel ezelőtt, a világ népessége még csak három és fél milliárd fő volt, addig 2019-re már megközelítette a 8 milliárdot. Ugyanezen idő alatt Európában a népesség csak 14 %-kal növekedett, és ez a csekély növekedés is elsősorban a bevándorlásnak volt köszönhető, mivel a nyolcvanas évektől kezdve a kontinens bevándorlás nélküli népessége csökkenni kezdett. A világ leggyorsabban növekvő régiója Afrika volt, ahol 50 év alatt a népesség több, mint háromszorosára nőtt, de Latin-Amerikában és Ázsiában is több mint duplájára nőtt a népesség.

Nem meglepő, hogy az elmúlt évtizedekben a lassan szaporodó és gazdag Európa vonzó bevándorlási célpontja lett a gyorsan szaporodó és szegény afrikai és ázsiai népességnek. A népességfogyás Magyarországon is tapasztalható a nyolcvanas évek óta. A magyar lakosság száma 1980-ban 10,7 millió volt, de attól kezdve folyamatosan csökkent, és 2019-ben a KSH szerint már csak 9,7 millió volt, tehát ezen öt évtized alatt kerek egy millió főt veszített az ország.

Az első kérdés az, miért baj a népesség lassabb növekedése, vagy akár fogyása? Azt lehetne esetleg mondani, hogy semmi baj ezzel, mert így jobban elférünk a Földön, csökken az „ökológiai lábnyomunk”, valamint a megtermelt javakat kevesebb részre kell osztani, tehát egy főre több jut. Sajnos ez nem ilyen egyszerű, mert, amint azt Japán 1990 utáni történelme is mutatja, a csökkenő népesség szét tudja zilálni a gazdaságot és a társadalmat egyaránt és a gazdasági teljesítményt jelentősen vissza tudja fogni.

Szerencsére hazánkban a gazdasági növekedés ma még elég robosztus, a termelékenység növekedése még kiegyenlíti a népességfogyást, de semmi garancia nincs arra, hogy ez a jövőben is így marad. De a társadalom elöregedése nyomán már ma is számos probléma és nehézség jelentkezik. Először is az öregségi nyugdíjrendszer folyamatos nyomás alatt áll azáltal, hogy csökkenő aktív, dolgozó népességnek kell eltartani növekvő számú, nyugdíjas idős embert, másrészt, mivel az idős emberek a fejlett országokban, és nálunk is szerencsére hosszabb ideig élnek, ezért egyre több kiadást okoznak mind a szociális, mind az egészségügyi rendszernek.

A második kérdés, amire felelni kellene, hogy mi az oka annak, hogy míg egyes szegény országokban a népesség száma exponenciálisan növekszik, addig a gazdag, fejlett országokban éppen ellenkezőleg, a gyermekek száma folyamatosan csökken? A témakörben ma már a népesedés megatrendjeit elemző könyvtárnyi szakirodalmat találhatunk, azonban **Hans-Werner Sinn**, német pénzügytan professzor, valamint **Demény Pál**, magyar származású, munkásságát Amerikában gyakorló, ma már itthon élő demográfus nagyjából egy időben, a 2000-es évek elején egy addig kevésbé elemzett összefüggésre hívta fel a figyelmet.

Véleményük szerint alapvetően gazdasági okai vannak mind a nagyszámú gyermekvállalásának az elmaradott, szegényebb országokban, mind a csökkenő gyermekszámnak az fejlett térségekben. Az elmaradt országokban ugyanis rendszerint nincs semmiféle általános öregségi nyugdíj, illetve szervezett egészségbiztosítás, tehát amennyiben valaki szeretné éhenhalás nélkül, viszonylag egészségesen megélni az idős napjait, akkor vagy gyermekekbe, azaz a humán tőkébe, vagy fizikai tőkébe, felhalmozott vagyonba kell beruháznia. Ez az utóbbi sok esetben elég bizonytalan lehet a rossz közbiztonság miatt a világ elmaradottabb részén. Ez azt jelenti, hogy az elmaradt, szegény országokban a nagy családok, a nagyszámú gyermek a hosszútávú túlélés zálogát jelentik,

hiszen minél több gyermeke van valakinek, annál valószínűbb, hogy lesz, ki eltartsa idős napjaiban, valamint adott esetben megvédi az illetőt a szomszéd törzs, a rablók, vagy akár egyszerűen csak a helyi felkelők támadásai ellen.

Ezzel szemben a gazdag országokban rendszerint fejlett és kötelező öregségi nyugdíjrendszerek működnek, amelyek rendszerint biztos időskori ellátást ígérnek az embereknek. E mellett a fejlett országok jól szervezett, gyakran ingyenes, vagy legalábbis viszonylag olcsó egészségügyi ellátó-rendszere is biztos időskori gyógykezelést ígér. Ráadásul a viszonylag jól szervezett rendőrség és katonaság is azzal kecsegtet, hogy sokkal eredményesebben tudja megvédeni az ország lakosait a belső vagy külső támadásoktól, mint a szegény országokban a nagyszámú gyermek.

Sinn professzor és Demény Pál megértette, hogy bármennyire is hatékony és jó a fejlett országok társadalombiztosítási rendszere, és azon belül is elsősorban az öregségi nyugdíjrendszer, van annak egy jelentős hátránya is: nagy teret enged a potyautas mentalitásnak. A gyermekek felnevelése és taníttatása ugyanis egyáltalán nem olcsó dolog, és az jelentős, mind pénzübeli, mind időbeli és érzelmi ráfordításokat igényel. A humán tőkébe való beruházás tehát drága és fárasztó, amit az emberek egy része szeretne megspórolni. És mivel arra viszonylag könnyen rá lehet jönni, hogy sokkal több pénzt tud egy ember saját magára költeni, ha a családban kevés gyermek van, vagy egyáltalán nincs gyermek, ezért aztán a fejlett országokban egyre gyakoribbá vált a gyermektelen család, vagy az olyan család, amelyben legfeljebb egy gyermek van. Ugyancsak könnyen be lehetett látni azt is, hogy az a család, amelyben két kereső van, ott magasabb életszínvonal érhető el, mint ahol csak a férj végez kereső tevékenységet, míg a nő folyamatosan szüli a gyerekeket, és ezért nem tud olyan intenzitással kereső tevékenységet végezni, mint a férfiak.

Ezt a gyermektelen családmoddelt Sinn professzor **DINK családnak** (Double Income, No Kids, azaz két jövedelmű, gyermektelen család) nevezte, és szerinte a 20. században a fejlett országokra ez a jellemző családtípus, amely alapvetően az egyéni hasznot maximálja a közösségi haszonnal szemben.

Ha szeretnénk működőképes (és igazságosabb, a potyautas viselkedést kiküszöbölő) öregségi nyugdíjrendszert kialakítani, akkor szükség lenne arra, hogy az eltartottak száma lassabban növekedjen, mint az eltartóké, ez pedig azt kívánja, hogy **olyan nyugdíjrendszer jöjjön létre, amelyben a pénzübeli befizetések mellett a humán tőke beruházások, vagyis a gyermekek felnevelése is figyelembe van véve.**

Hans-Werner Sinn professzor ezt „**gyermekfedezeti nyugdíjrendszernek**” nevezte, és a lényege az, hogy akinek több gyermeke van, és aki azokat megfelelően fel is nevelte, magasabb nyugdíjat kapjon, mint azok a „**potyautasok**”, akik maguk nem áldoztak gyermeknevelésre, de a nyugdíjat időskorukra elvárják (Sinn, 2004c). Természetesen a „gyermekfedezeti nyugdíjrendszer” részleteinek kidolgozása nem egyszerű, és Sinn professzor mellett Demény Pál (Demény, 2005), illetve a magyar Botos József és Katalin (Botos, 2006a), valamint Giday András (Giday, 2015) és Szegő Szilvia (Szegő, 2011), továbbá Banyár József (Banyár, 2016) mind kidolgozták a saját „gyermekfedezeti nyugdíj” javaslatukat, amelyek között csak a részletekben van eltérés.

Akárhogy is van, mindenképpen szükség lenne arra, hogy a nyugdíjrendszer ne a minél kevesebb gyermek vállalására ösztönözzön, hanem inkább segítse a fejlett országokban is az egészséges népességgyarapodást. Amennyiben ezt nem sikerül megoldani, úgy a nyugdíjrendszer állandó válságára és a harmadik világ országaiból folyamatosan érkező, gyakran a mi kultúránkkal nem igazán összeegyeztethető kultúrájú bevándorlókra kell számítanunk, és mindig lesznek olyanok is, akik a nyugdíjrendszerre hivatkozva fogják a külső bevándorlást sürgetni.

A témakörhöz kapcsolódó irodalomjegyzék:

- Banyár József (2001): Az életpálya pénzügyi tervezése. Biztosítási Oktatási Intézet. 2001.
- Banyár, J.–Mészáros, J. (2003): Egy lehetséges és kívánatos nyugdíjrendszer. Budapest, Gondolat, 2003, 240 oldal.
- Banyár, J. (2016): Possible Reforms of Pay-as-you-go Pension Systems, *European Journal of Social Security*, 18: (3) pp. 286-308.
- Banyár, J. (2017): Conflict or Fair Deal Between the Generations? Alternative economics for pensions. *Review of Sociology* 27(4): 61–82. 2017.
- Botos, J., Botos, K. (2006a): A mellényt újra kell gombolni. *Polgári Szemle*. 4.
- Botos, J., Botos, K. (2006b): Nyugdíjkilátásaink. *Élet és Tudomány*.
- Botos, J. Botos, K. (2009): Az időskedés gazdasági hatásai, egy gazdasági jelentőségű kutatás vázlata. *Magyar Tudomány*.
- Botos, J., Botos, K. (2012): Gyermekvállalás és nyugdíjrendszer: a reform 10 alaptétele (Having children and the pension scheme: The reform's 10 theorems). *Public Finance Quarterly*. 8. October 2012
- Botos, K. (2015): Terhes örökség – Rendszerváltozás egy pénzügypolitikus szemével (Burdensome heritage – Regime change through the eyes of a financial policy maker). *Public Finance Quarterly*. 2015/4. pp. 493–502
- Demény, P. (2005): Európa népességgazdasági dilemmái a 21. század kezdetén; MTA, Bp., 2005 (Székfoglalók a Magyar Tudományos Akadémián)
- Demény, P. (2006): The political economy of global population change, 1950–2050 (ed. with Geoffrey McNicoll; New York, 2006)
- Demény, P. (2016): Népességgazdaság a közjó szolgálatában (Budapest, 2016)
- Giday, A. (2015): Gyermekfedezetű nyugdíjbeiktatása (Introduction of the child-based pension element). *Civic Review*. September 2011.
- Németh, Gy. (2008): A nyugdíjügy Magyarországon 1867-től 1944-ig. Kézirat, Készült a Nyugdíjbiztosítási Ellenőrző Testület megbízásából. 2008.
- Németh, Gy. (2009): A nyugdíjreformról. *Közgazdasági Szemle*, LVI. évf., 2009. március (239–269. o.)
- Sinn, H-W. (2004a): 'EU Enlargement, Migration and the New Constitution,' forthcoming in *CESifo Economic Studies*, 50, pp. 685–707.
- Sinn, H-W. (2004b): Ist Deutschland noch zu retten?, 8th ed, Berlin, Econ.
- Sinn, H-W. (2004c): 'The Pay-as-you-go Pension System as a Fertility Insurance and Enforcement Device,' *Journal of Public Economics*, 88, pp. 1335–1357.
- Sinn, H-W. (2005): Europe's Demographic Deficit; Plea for a Children Pension System,. *De Economist* (2005) 153:1–45. DOI 10.1007/s10645-004-8084-1, Springer ed.
- Szegő, Sz. (2011): Gyermekfedezetű juttatást a nyugdíjakban. Miért és hogyan? (Child-based allowances in pensions – Why and how?). *Public Finance Quarterly*, Vol. LVI, Issue no. 2011. 4, pp. 429446

KORONAVÍRUS JÁRVÁNY ÉS GLOBALIZÁCIÓ

A globalizáció komoly csapást szenved napjainkban a járványtól, és ez nem is meglepő, hiszen a háborúk és a járványok általában lefékezik a globalizáció folyamatait. Így volt ez például 1914-ben amikor a 19. század erős globalizációs tendenciáit egészen a 20. század második feléig zárójelbe tette az első és a második világháború, de hasonló jelenségek voltak megfigyelhetők korábban, a 18. század végi háborúk és európai forradalmak idején is. Mindez persze nem meglepő, a kérdés azonban az, hogy milyen változásokra kell felkészülni napjainkban, a remélhetőleg hamarosan bekövetkező járvány utáni időkben?

Mivel a 20. század hetvenes-nyolcvanas évei óta, amióta az úgynevezett neo-globalizáció vagy más néven hiper globalizáció uralkodóvá vált a világban, alapvetően a nagy nemzetközi vállalatok, a multik dominálják a világgazdaságot. Ennek jelentős következményei lettek viszonylag gyorsan: a nagy nemzetközi vállalatok, a multik erősem rákaptak az „értékláncok földrajzi optimalizálására”, ami azt jelenti, hogy a költségek minimalizálása érdekében az alacsony hozzáadott értéket termelő, olcsó munkaerőt igénylő tevékenységeket (tipikusan az összeszerelést) olcsó bérű, távoli országokba telepítik ki, míg a magas hozzáadott értékű tevékenységeket (mint például terméktervezés, pénzügyi műveletek, marketing stb.) megtartják – gyakran a szállítási útvonalak hosszának csökkentése érdekében – a gazdag országokban, ahol megfelelő minőségi munkaerőt könnyebben tudnak szerezni.

Ennek egyik következménye az úgynevezett „közepes jövedelmi csapda”, vagyis, hogy a gazdasági fejlődés útján éppen hogy csak elinduló országok a külföldi beruházások révén képesek egy ideig gyorsan növekedni, de aztán, mivel a multik nem hajlandók gazdasági megfontolások miatt összetettebb, drágább munkaerőt igénylő tevékenységeket ezen országokba telepíteni, ezért azok beragadnak az úgynevezett „közepes jövedelmi csapdába”, ami azért a valóságban „alacsony jövedelmeket” jelent. Erre a beragadásra tipikus példát jelenthetnek többek közt a kelet európai országok...

Sajnos ebből a csapdából igen nehéz kitörni, mivel a multik nem ellenségeik saját maguknak, és nem hajlandók bonyolultabb tevékenységeket kiszervezni az elmaradott, alacsonyabb jövedelmű országokba, ahol képzetlenebb munkaerőt elég nehéz találni, már csak azért is, mert a képezett hazai munkaerő rendre elvándorol magasabb bérekért fejlettebb országokba.

De mindez két ok miatt is változhat a jövőben: egyrészt a multik túl hosszú, földrajzilag elnyújtott értékláncaik miatt folyamatosan ki lesznek téve a nemzetközi járványok veszélyeinek, amelyek az előrejelzések szerint egyre gyakoribbak lesznek a közeljövőben, másrészt hosszabb távon a robotizálás és a mesterséges intelligencia éppen ezeket az egyszerű összeszerelő munkákat fogja majd kiváltani.

Mindebből az következik, hogy nagyon valószínű, hogy a nemzetközi vállalatok, a multik inkább rövidíteni fogják értékláncaikat, és a helyett, hogy egzotikus távoli országokba telepítik ki az összeszerelő tevékenységeiket, megtartják azokat a gazdagabb, kevésbé veszélyeztetett centrum országokban.

Úgy látszik, hogy Magyarország esetében mégsem kell komolyabb termelésekitelepítéstől tartani, mivel a jelek szerint hazánk azon európai országok közé tartozik, amelyek jobban ellenállnak a járványoknak. Ma még nem világos, mi ennek az oka, az orvosok is vitatják, hogy vajon az elmúlt évtizedek széles körben alkalmazott BCG oltásai segítettek ebben, vagy esetleg más okai vannak, ezt ma még nem lehet tudni.

Mindenesetre tény, hogy hazánk a kevésbé fertőzött országok közt szerepel a WHO statisztikákban, de semmi sem garantálja azt, hogy ez a jövőben, esetleg más jellegű járványok esetében is így marad. De a multik valószínűleg bekövetkező „értéklánc-rövidítési” „járványaival” szemben nem leszünk sokáig immunisak...

Éppen ezért fel kell készülni arra, hogy a globalizáció következő szakaszában sokkal rövidebb lesznek a multik által preferált értékláncok, és így a jelenleg hazánkban működő, sok embernek munkát adó összeszerelő tevékenységek egy része ki fog vonulni az országból.

De erre már azért is sor kerülhet hosszabb távon, mert ahhoz, hogy egy multi leszoríthassa költségeit, nem feltétlenül szükséges az összeszerelő tevékenységeket olcsóbérű országokba telepíteni, lehet, hogy sokkal gazdaságosabb lesz ezeket olyan robotokkal kiváltani, amelyek jóval olcsóbbak, mint az élő munkaerő és a robotok nem szerveznek szakszervezeteket és nem követelnek magasabb béreket sem. És ezeket a robotokat el lehet helyezni a felvevő piacok közelében is.

Tehát a koronavírus járvány nagy valószínűséggel csak felgyorsítja azokat a tendenciákat, amelyekre a robotizálás miatt hosszabb távon amúgy is bekövetkeznének...

AZ EURÓPAI KGST ORSZÁGOK BUKÁSÁHOZ A KÉPZETT MUNKAERŐ IS HOZZÁJÁRULHATOTT

A kilencvenes évek elején, amikor boldogan vettük tudomásul az ölünkbe hulló szabadságot, elmulasztottuk feltenni a kérdést, hogy mi volt a végső oka a szocialista rendszer összeomlásának? Ez a kérdés már csak azáért is fontos lett volna, mert még a nyolcvanas évek során is sok magyar értelmiségi fejezte ki azt a véleményét, hogy persze, a szocializmus (legalábbis az általunk ismert kicsinyes és ostobán elnyomó, idegen formájában) nyilván össze fog omlani, de az talán csak száz év múlva fog bekövetkezni. Aztán a nyolcvanas évek végén, a kilencvenes évek elején egy pillanat alatt, hatalmas recsegés és ropogás közepette omlott össze a rendszer egész Kelet-Európában, illetve a Szovjetunióban. Érdekes, hogy Kínában és Vietnámban hasonló sebességgel, bár sokkal kisebb recsegéssel és ropogással dőlt meg a szocialista gazdasági rend.

De mi volt ennek a példátlanul gyors átmenetnek az oka? És miért nem gondolkodtunk el az összeomlás okain? A második kérdésre viszonylag könnyebben lehet felelni: az emberek nagy része ugyanis teljesen mással volt elfoglalva, nem az összeomlás okainak keresésével. A felelős értelmiség egy része igyekezett olyan gazdasági és társadalmi rendszert kialakítani, amely hosszabb távon működőképes, és amely lehetővé tehetné a szűkebb vagy tágabb környezetének optimális működését. A gondolkodó emberek egy másik (utólag már látszik, értelmesebb) csoportja a saját meggazdagodásának biztosításával volt elfoglalva és ezért nem tette fel a miérteket...

De most, több mint negyven évvel az átmenet után talán megkísérelhetünk válaszolni arra, hogy milyen okok vezettek a kelet európai szocializmus összeomlásához. A válasz egészen egyszerű: a centrum országiban (az Egyesült Államokban, Nyugat-Európában és Japánban) működő nagy nemzetközi vállalatoknak szüksége volt olyan területekre, ahol egyrészt olcsó és viszonylag jól képzett munkaerő található, valamint amely területek egy jelentős fellelőpiacot is jelentettek számukra.

A hetvenes évekre ugyanis kialakult a globalizáció egy új szakasza, amelyet sokan hiper-globalizációnak, vagy neo-globalizációnak is neveznek, és amelyre az jellemző, hogy a nemzetközi közvetlen beruházások (foreign direct investments, FDI) révén olyan hatalmas, sok esetben az egész világot behálózó nemzetközi vállalatok (a multik) jöttek létre, amelyek profitjukat alapvetően az úgynevezett vállalati értékláncok földrajzi optimalizációja révén tudták jelentősen növelni.

Mit jelent ez? Egyszerűen azt, hogy ezek a vállalatok termelési tevékenységüket szétbontották különböző, egymástól elkülönült elemekre (ezek a globális értéklánc, vagyis a global value chain, a GVC egyes elemei) és azokat földrajzilag ott termelték meg, ahol az a legelőnyösebb volt a cég számára. Az egyszerű összeszerelő tevékenységeket tehát nyilván olyan térségekbe (országokba) telepítették, ahol a munkabérek alacsonyak voltak, míg a különleges nyersanyagokat igénylő tevékenységeket oda vitték, ahol ezek a nyersanyagok bővében álltak rendelkezésre. Ez persze azt eredményezte, hogy az egyes multik tevékenységüket jelentősen széthúzták földrajzilag, ami persze igen jelentős szállítási tevékenységeket igényelt.

Ugyanígy a termelés egyes elemeinek földrajzi szétterítése megkövetelte a gyors és viszonylag megbízható és egyre olcsóbb információátviteli rendszerek alkalmazását is. Egy, a világ különböző részein működő és összehangolt tevékenységeket folytató nagyvállalatot nyilván nem lehet lassú levelezési rendszer révén irányítani, amikor napokat vagy akár heteket kell várni egy-egy jelentés vagy utasítás megérkezésére. Annak azonnal ott kell lennie a helyszínen. A hetvenes évek során a légi közlekedés és légi szállítás jelentősen felgyorsult, miközben a szállítás költségei drasztikusan csökkenetek, és hasonlóan estek a hajózási szállítási költségek is. Az információ átviteli

rendszerek ugyanígy gyorsultak fel, és annak költségei még gyorsabb ütemben csökkentek, majd végül az internet révén lehetővé vált, hogy egy például egy párizsi vagy londoni központból képesek lettek az illető nemzetközi vállalat vezetői a cég termelésének egyes elemeit egyidejűleg Franciaországban, Kínában, Kelet Európában és Latin Amerikában egyaránt hatékonyan, valós időben irányítani.

Ezt a rendszert nevezzük neo-globalizációnak, szemben a már több száz éve létező, és alapvetően nem a nemzetközi beruházásokon, hanem csak a nemzetközi kereskedelmen és munkaerőmozgáson alapuló hagyományos globalizációval.

Mivel ezek a nagy nemzetközi vállalatok legelőször a világ legfejlettebb centrum országaiban jöttek létre, ezért logikus volt, hogy igyekeztek olyan területekre is behatolni, amelyek biztosítják számukra az olcsó és képezett munkaerőt. Ez a terület Nyugat-Európa esetében egyértelműen Kelet-Európa volt, ahol ráadásul (a politikai átalakulás zűrzavarában) viszonylag könnyen meg lehetett szerezni a már korábban kialakított termelési kapacitásokat, és ahol a munkaerő (a szocializmus fegyelmező eszközei révén) eléggé alávetettek lettek, és nem is igazán gondoltak olyan ellenállásra, mint amilyenek a fejlett országokban mindennaposak voltak.

Mindezek együttesen képezték a kelet európai átmenet kiváltó okait, és ehhez természetesen nagy mértékben hozzájárult az is, hogy a térségben egészen kivételesen ostoba rendszer működött, és egészen primitív módon irányították (vagy csak szerették volna irányítani) az embereket. Valamint az ostoba rendszer miatt a lakosság ki volt éhezve olyan fogyasztási cikkekre, amelyeket csak Nyugat-Európában termeltek akkoriban.

Mindezek egyszerűen a Kánaánt jelentették a nagy nyugat-európai nemzetközi vállalatoknak. Nem csak olyan olcsó, jól képzett és fegyelmezett (azaz nem sztrájkoló) munkaerőhöz jutottak, amely hosszabb távon biztosították a profit növekedését a térségben megvett vagy létrehozott vállalat egységeik révén, de képesek voltak jó áron eladni termékeiket is.

Hát feltehetően ezek a tényezők vezettek a kelet európai szocialista rendszer összeomlásához, és mind a mai napig ezek a tényezők tartják fenn a kialakult poszt-szocialista, vagy inkább pre-kapitalista rendszert.

A JÁRVÁNY FELGYORSÍTHATJA A ROBOTIZÁCIÓT ÉS AZ ÚJ TÍPUSÚ MUNKAHELYEK TERJEDÉSÉN TÚL AZ INGATLANPIACOT IS

Egyes elemzők szerint a COVID-19 járvány egyik következménye lehet a robotizáció felgyorsulása. A cikkben a szerző alapvetően az IMF szakértői 2021. április 21-én megjelent tanulmánya főbb megállapításaira támaszkodva, továbbá a témához kapcsolódó néhány más forrás megemlékezésével hipotetikus jelleggel felvázol néhány olyan folyamatot, amely módosíthatja a neo-globalizáció trendjeit, tovább élezve az alacsony képzettségű munkaerő munkaerő-piaci hátrányaiból eredő feszültséget. Egyúttal utal arra, hogy esély van a korábban általános foglalkoztatási rendszer további lazulására, az új típusú, pl. a munkavállaló otthonában végzett munkavégzés iránti igény fokozódására.

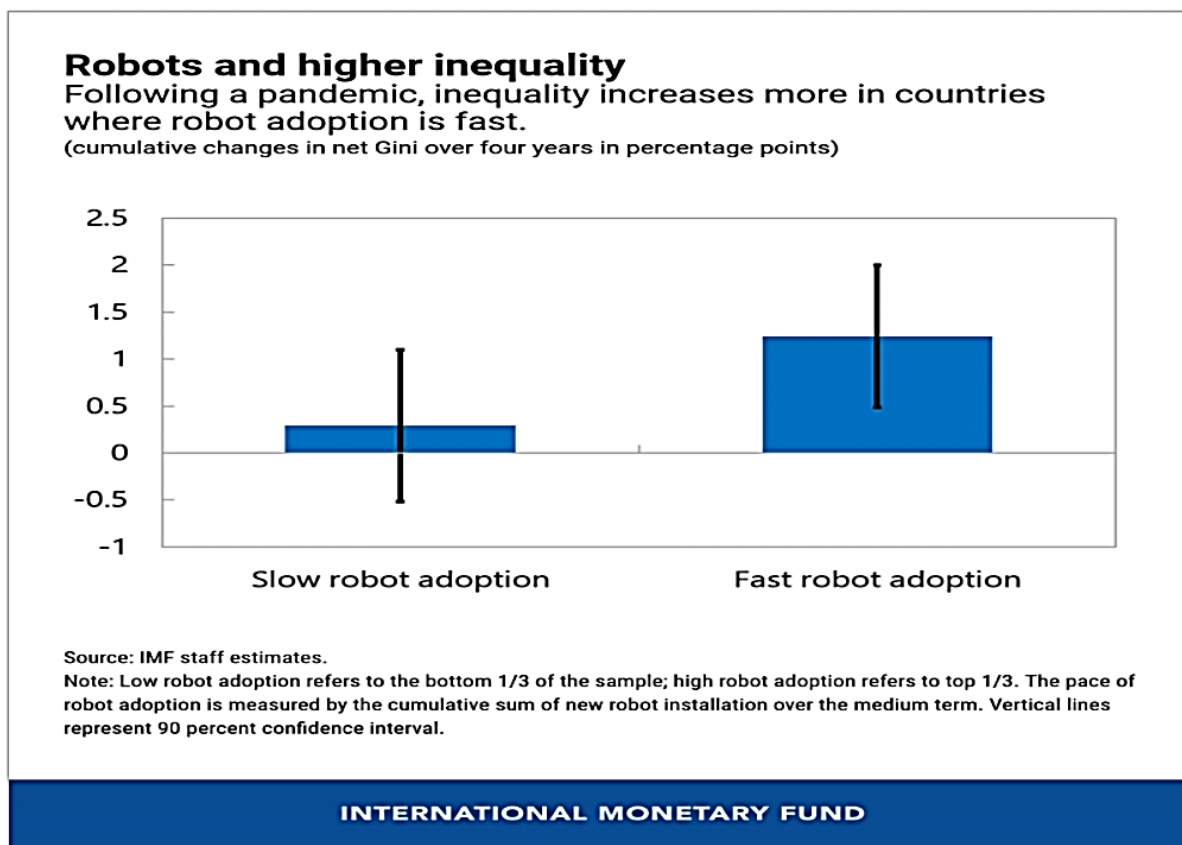
Az elmúlt másfél év során a COVID-19 járvány teljesen felforgatta a világot, ideértve a gazdasági tevékenységeket is. Míg korábban a robotok ugyan már megjelentek a gazdaságban, elsősorban a feldolgozóipar azon részében, ahol alacsonyabban képzett munkaerővel összeszerelő tevékenységeket kellett folytatni (házánkban az itt működő autógyárak jelentős mértékben alkalmazták üzemeikben a hegesztő, préselő, összeszerelő stb. robotokat), napjainkban már a gazdaság más részein is láthatjuk a robotok gyors terjedését. Ma már a szállítás, a közlekedés, valamint az irodai munka terén is találkozhatunk automatizált, sok esetben mesterséges intelligenciát (MI) használó eszközöket, illetve gyors ütemben folyik azok fejlesztése. Tahsin Saadi Sedik és Jiae Yoo az IMF április 19-én megjelent blogjukban¹⁵ részletesen elemzik ezeket a folyamatokat és arra a következtetésre jutottak, hogy a járvány miatt a robotizálás új lendületet kapott, aminek egy sor további következménye is lehet...

Az logikus, hogy a járvány miatt egy sor tevékenységet gépekkel igyekeznek kiváltani, ugyanis ezek a gépek nem érzékenyek az emberre veszélyes kórokozókra, és ezért sokkal biztonságosabb munkába állításuk, és nem csak stabilan, gyakorlatilag megállás nélkül képesek dolgozni, de nem is terjesztik a kórokozókat. Mivel a robotok ma még elsősorban az alacsonyabban képzett munkaerő által végzett tevékenységeket képesek kiváltani, ezért nem meglepő módon éppen az ilyen tevékenységek esetében várható a munkaerő iránti kereslet csökkenése. Ez aztán természetesen befolyásolni fogja a globalizáció folyamatát is: közhírt, hogy napjaink uralkodó „neo-globalizációja”, amelyet többen (például Paul Krugman professzor is) hyper-globalizációnak is neveznek, arról szól, hogy a nagy nemzetközi vállalatok igyekeznek földrajzilag is optimalizálni tevékenységüket: a képzetlen munkaerőt igénylő munkafázisokat azon országokba telepítik ki, ahol bőségesen áll rendelkezésre viszonylag olcsó, de fegyelmezett képzetlen munkaerő, míg a nagyobb képzettséget és innovációt igénylő tevékenység elemeket a magasabb munkabérű, képzett munkaerőt igénylő országokba viszik. A robotizáció nyomán ez a földrajzi optimalizáció elveszti értelmét, hiszen teljesen mindegy, hogy hova viszik az egyes tevékenységeket, és a robotok sokkal egyszerűbben telepíthetők a piacok közelébe.

További oka a robotok világméretű terjedésének abban keresendő az IMF szakértői szerint, hogy a járvány miatt a nagyvállalatok profitja a kereslet világméretű csökkenése miatt jelentős mértékben esett az elmúlt év során, ami ezeket a vállalatokat tevékenységük átalakítására, átstrukturálására ösztönözték egyébként is. Ez azt jelenti, hogy a viszonylag drágább élők munkát igyekeztek mindenütt az olcsóbb gépekkel, jelen esetekben robotokkal kiváltani.

¹⁵ (https://blogs.imf.org/2021/04/19/what-pandemics-mean-for-robots-and-inequality/?utm_medium=email&utm_source=govdelivery)

Mindennek egyenes következménye lehet az IMF elemzői szerint az alacsonyan képzett munkaerő tömeges munkanélkülivé válása, különösen az ilyen munkatevékenységekre specializálódott fél-periféria vagy teljes periféria országokban. Ahogy a robotizáció eltérő módon hat a különböző munkafajtákra, elsősorban az alacsonyan képzett, alacsonyabb bérű dolgozókat sújtva, úgy növekszik a társadalmi egyenlőtlenség is, az alacsonyabban képzett dolgozók hátrányára. Az IMF kutatásai szerint a gyorsabb robotizálás erősebben növelik az egyenlőtlenséget kifejező Gini együtthatót, mint a lassabb robotizáció.

Forrás: IMF becslések.

Az IMF kutatásai szerint a jövőben a robotizáció felgyorsulása hozzá fog járulni a társadalmi egyenlőtlenségek nagyobbá válása nyomán fokozó társadalmi elégedetlenségek révén egyre elterjedtebb zavargások elszaporodásához is, ami újabb feszültségeket eredményezhet az egyébként is jelentős pszichés feszültségekkel terhelt társadalmakban. Erre azt a megoldást javasolják az IMF idézett szakértői, amelyet Szingapúrban alkalmaznak már egy ideje a SkillsFuture¹⁶ keretén belül, ami az „élethosszig tartó tanulás”. Az IMF szakértői szerint igen fontos olyan állami munkaerőpiaci szabályozásokat és beavatkozásokat alkalmazni, amelyek képesek csökkenteni a robotizálásból adódó társadalmi feszültségeket.

A járvány további hatása lehet a korábban általános foglalkoztatási rendszer jelentős átalakulása. A HRReporter¹⁷ kanadai HR internetes oldal szerint még ha a vírusveszély el is múlik, az új típusú munkavégzés iránti igény megmarad. Kutatásaik szerint a munkavállalók egyharmada nem

¹⁶ <https://www.skillsfuture.gov.sg/>

¹⁷ <https://www.hrreporter.com/opinion/editors-desk/work-from-home-is-here-to-stay/354910>

menne vissza dolgozni, ha a munkaadó ragaszkodna ahhoz, hogy a home-office helyett a korábbi irodai munkavégzésre kellene visszaállniuk.

Ugyanakkor egyre több munkaadó is ráébred arra, hogy a vállalat eredményességét jelentősen javíthatja a home-office rendszer. Először is, a munkavállalók nem fáradtan, idegesen és kimerülten kezdenek el a munkahelyen dolgozni a hosszas reggeli utazások megpróbáltatásai után, és ráadásul a vállalatok vezetői meg tudják spórolni az iroda fenntartásának költségeit is, ami még akkor is kedvezőbb lehet, ha egyébként a munkaadó anyagilag segíti is a munkavállaló home-office tevékenységét.

Természetesen ez az átalakulás távolabbi gazdasági hatásokkal is jár, például a korábban a járvány előtti időszakban hazánkban elindított jelentős ingatlanfejlesztési beruházásain belül a hatalmas irodaépületek hasznosítása feltehetősen nem lesz könnyű a járvány elmúltával, hiszen várhatóan a munkaadók rákapnak majd a munkavállalók számára is előnyösebb home-office megoldásokra. Ez természetesen jelen átstrukturálódást eredményezhet a beruházási portfóliók területén is.

A MUNKAÜGY ÉS A GLOBALIZÁCIÓ ÚJ KIHÍVÁSAI A COVID JÁRVÁNY ÉS AZ UKRAJNAI HÁBORÚ NYOMÁN

A globalizáció a nemzetközi járványok és a háborúk kártevései nyomán alapvetően új formát ölt napjainkban, és a termelés földrajzi elhelyezkedése is megváltozik. Ezek az új fejlemények egyes országoknak komoly gondokat, másoknak lehetőségeket teremtenek. Nincs ez másként Magyarország esetében sem, és – ahogy ez a Robert Schuman Intézet kutatásaiból kiderült – amennyiben megfelelően élünk a kínálkozó lehetőségekkel, úgy komoly gazdasági lehetőségek nyílnak meg az ország előtt.

Miközben hosszabb időn keresztül a robotizálás és aztán a Mesterséges Intelligencia munkaerőpiacra gyakorolt hatásai dominálták a közgazdasági, a munkaügyi és a politikai diskurzust (elvezik-e a robotok és a Mesterséges Intelligencia a munkánkat, valamint mely tevékenységek vannak a legnagyobb veszélyben ennek során, és mi a teendő ebben az esetben?), addig a legutóbbi időkben a „reshoring” és a „nearshoring” vált egyre fontosabb témává a vállalatvezetők és közgazdászok körében és mindezt jelentős változásokat indukál a globalizáció és a nagy nemzetközi vállalatok tevékenységét illetően is.

A globalizációt a 20. század végén és a 21. század elején a termelési tevékenységek részleges kitelepítése, az „offshore outsourcing” jellemezte, ami azt jelentette, hogy a nagy nemzetközi (transznacionális) vállalatok (TNV-k) egyes tevékenységeiket igyekeztek olyan területekre, országokba kivinni külföldi közvetlen tőkeberuházásaik, (Foreign Direct Investments, FDI) révén, ahol azok valamilyen kedvező körülmény miatt számukra előnyösek¹⁸ voltak. Ezt hívták a Globális Értékláncok (Global Value Chains, GVCs) földrajzi optimalizációjának. Így például az alacsony hozzáadott értékű összeszerelő munkát igénylő tevékenységeket az olcsóbérű országokba vitték ki, miközben az értékláncban a képzett munkát igénylő munkákat olyan helyekre helyezték, ahol a dolgozók képzetebbek voltak, még ha azoknak magasabb béreket is kellett fizetni. Nem véletlen, hogy az összeszerelő üzemek nagyon gyakran Dél-Kelet-Ázsiában helyezkedtek el, miközben a mérnöki és ipari tervezés, a pénzügyek és a marketing pedig a fejlett, nyugat-európai, észak-amerikai centrumországokban, illetve Japánban maradtak.

Ezt a globális földrajzi optimalizációt alapvetően két új technológiai fejlemény tette lehetővé a 20. század utolsó évtizedeitől kezdve, egyrészt a nagy nemzetközi vállalatok irányítását biztosító informatikai áttörések, vagyis röviden az internet, a World Wide Net elterjedése és a számítógépek gyors fejlődése és elterjedése, valamint a részegységek gazdaságos szállítását megoldó, azt olcsóbbá tevő szállítási forradalom, vagyis a nagy kapacitású és sebességű repülőgépek, vonatok és teherszállító járművek elterjedése.

Mindezek révén vált lehetővé a nagy transznacionális (nemzetközi) vállalatok tevékenységén alapuló úgynevezett „hiperglobalizáció”, amit sokan „neo-globalizációnak”, vagy „Globalizáció 4.0” néven is emlegetnek.

Ugyanakkor természetes, hogy amennyiben a „neo-globalizációt” lehetővé tevő feltételek megváltoznak, akkor magának a folyamatnak is meg kell változnia, és az elmúlt évek során ezek a feltételek bizony alapvetően meg is változtak. Itt nem azokra a politikai fejleményekre kell gondolni,

¹⁸ Például nyersanyag lelőhelyek elérhetősége, fizetőképes felvevő piacok közelsége, kedvező kormányzati támogatások és adózás, illetve az országok közti bérkülönbségek és kedvező munkaügyi szabályozások megléte miatt.

mint amelyek először felvetették a külföldre kihelyezett tevékenységét visszavitelét például az Egyesült Államokba még Trump elnök politikai propagandája nyomán, és nem is az alapvetően súlytalan globalizáció ellenes politikai mozgalmakra, amelyek gyakran erőszakos tüntetésekkel fejezték ki véleményüket.

Bár a „reshoring”, a korábban külföldre kivitt tevékenységek az Egyesült Államokba való visszavitele már a 21. század legelején felmerült a szakirodalomban, illetve az újságokban is, azt azonban sehol nem nagyon vették komolyan a gazdasági élet szereplői, hanem az leginkább csak politikai jelszó maradt az állásukat elvesztő képzetlen, kétkezi, „kékgalláros” amerikai munkások megnyugtására és szavazataik megszerzésére. Ténylegesen azonban egészen a COVID járványig nem igazán került sor a korábban kitelepített tevékenységek fejlett centrum országokba történő hazatelepítésére (reshoring).

A helyzet csak akkor vált igazán komollyá, amikor a nemzetközi vállalatok tevékenységét kezdték olyan kemény külső tényezők veszélyeztetni, mint például a COVID-19 járvány 2020, 2021 és 2022 során, aminek következtében egyes városok, régiók, sőt egész országok lezárásra kerültek a járvány miatt elrendelt egészségügyi karanténok miatt. A helyzet komolyságát mutatja, hogy 2021-re és főként napjainkra 2022-re komoly nemzetközi hiány alakult ki az elsősorban a Távol-Keleten gyártott mikrochipek terén, pedig ezek a kicsiny számítógép alkatrészek ma már a háztartási gépektől kezdve a szórakoztató elektronikán át egészen az autókig és a repülőgépekig igen fontos szerepet játszanak a világon mindenütt, és nélkülük egész iparágak kénytelenek csökkenti vagy akár teljesen felfüggeszteni tevékenységüket.

Az ukrajnai háború és az Oroszország elleni széles körű nemzetközi embargó csak további olaj volt a neoglobalizációt veszélyeztető tűzre. Ennek következtében – az olaj, a földgáz, a műtrágya és az élelmiszerek mellett -- olyan fontos nyersanyagok és alapanyagok váltak nagyrészt elérhetelenné és nehezen pótolhatókká a piacon, mint a chipgyártás fontos alapanyagai, például a ritka fémek. Ebben a helyzetben a nagy nemzetközi vállalatok irányítói egyre inkább elgondolkodtak azon, miként lehetne biztonságosabbá tenni a „globális értékláncok” működését.

A megoldást egyértelműen a korábban a távoli országokba kiszervezett tevékenységek centrum országokba való hazatelepítése, a „reshoring”, vagy legalábbis a környéken, a centrumtól nem túl messze levő, de kedvező feltételeket kínáló országokba való kiszervezés (nearshoring) jelenthette. A nearshoring, amelyben az angol „near”, vagyis a közeli jelző váltja fel az offshoring kifejezésben a jelzői szerkezetet, azzal az előnnyel is jár, hogy – szemben a korábban kiszervezett tevékenységek teljes hazahozásával – azon közeli területeken, ahol más, megengedőbb jogrend létezik, mint a fejlett centrumban, olyan módon lehet az összeszerelő, alacsony képzettségű munkaerőt igénylő tevékenységeket elvégeztetni, hogy közben ott nem kötelező a nemzetközi vállalatok központjainak helyet adó fejlett centrum országokban érvényes minimálbér rendelkezéseket és egyéb, a transznacionális vállalatok nyereségességét károsan érintő munkaügyi szabályokat és előírásokat érvényesíteni. A nearshoring révén komoly megtakarításokat lehet elérni innovatív HR munka révén, miközben az értéklánc végső soron nagyobb biztonságban marad, mintha a világ másik felébe telepítenék ki a termelést.

Itt merül fel a kérdés, hogy hova is lehet ezeket a tevékenységeket a centrumországokhoz képest viszonylag közelre, de mégsem túl messzire kitelepíteni? Az Egyesült Államok esetében a mexikói határ mentén már évtizedekkel ezelőtt, a latin-amerikai bevándorlás lefékezése érdekében létrehozott úgynevezett „maquilladora vállalatoknak” nevezett ipari zónák kínálgattak, míg Nyugat-Európa esetében nagyrészt a hagyományosan már a nemzetközi értékláncokba integrálódott kelet-európai országokba történő termelés kitelepítés felerősítése lehetett megoldás. Ugyanakkor ezen területek mellett egyre fontosabbá válhatnak a hivatalosan WB6-nak nevezett nyugat-balkáni országok is, ugyanis ezek az országok földrajzilag egyáltalán nincsenek messze Nyugat-Európától,

és a munkabérek mellett a munkaügyi szabályok is kedvezőbbek ott, mint az Európai Unió centrumországaiban.

Melyek ezek az országok? Hivatalosan a Nyugat-Balkán 6, azaz WB6 csoportot a következő országok alkotják: Albánia, Bosznia és Hercegovina, Észak-Makedónia, Koszovó, Montenegró, valamint Szerbia. Az Európai Unió már évek óta támogatja a WB6 országokat, mindenekelőtt olyan módon, hogy technikai tanácsokat adnak ahhoz, hogy miként lehetne elősegíteni ezen országok jövőbeli csatlakozását az Európai Unióhoz, illetve elsimítani a köztük lévő, esetenként súlyos etnikai és politikai nézeteltéréseket.

A COVID-19, az ukrajnai háború és nem utolsósorban a globális felmelegedéssel kapcsolatos aggodalmak felerősödése nyomán azonban az Európai Unió és az EU-ban működő nagy transznacionális vállalatok egyre inkább érdekeltek lettek abban, hogy más módokon is elősegítsék ezen WB6 országok bekapcsolódását az Európai Unió gazdaságába. Egyes gazdasági tevékenységek ugyanis könnyen kiszervezhetők lehetnének az Európai Unió centrumországaiból ezen országokba. Ez a „nearshoring” nem csak azért lehetne sokkal előnyösebb, mint a távolabbi ázsiai térségekbe való offshore outsourcing, mert az egészségügyi lezárások itt feltehetően sokkal kevesebb szállítási gondot okoznának, hanem azért is, mert a WB6 országokba irányuló szállítás a globális felmelegedést előidéző „üvegházhatású gázok” kibocsátása is csökkenthető lenne. Ugyanakkor – ahogy az a Robert Schuman Intézet által készített elemzésekből is kiderül –, a termelés-kitelepítés érdekében fejlesztendő vasúti infrastruktúra azért is előnyös lenne, mert ez segíthetne a turizmus környezetbarát fejlesztésében is. A turizmus szennyező tevékenységért ugyanis nagyrészt a utazási távolság hosszú távú repülőutak a felelősek, és – mivel zéró károsanyag kibocsátású repülőgépek még feltehetően hosszabb ideig nem fognak megjelenni -- ezek jelentősen csökkenthetők lennének a WB6 országokba irányuló turizmus fejlesztése révén. Ha egy nyugat-európai turista nem a Csendes Óceánra repülne hagyományos területekkel nyaralni, hanem csak a Nyugat-Balkánra utazna elektromos energiát használó gyorsvonatok révén, akkor az Európai Unió klímacéljai nagyrészt elérhetővé lennének.

Mindezek együttesen azt jelentik, hogy amennyiben az Európai Unió támogatná a Nyugat Balkán 6 országcsoport közlekedési infrastrukturális fejlesztéseit, akkor nem csak az európai turizmus válna kevésbé szennyezőbbé, hanem a nyugat-európai központú nemzetközi vállalatok úgynevezett „nearshoring” tevékenysége révén mind az európai gazdasági térség, mind a nyugat-balkáni országok fejlődése új, előnyösebb pályákra lenne állítható, ráadásul oly módon, hogy az egyes részegységeket viszonylag kisebb távolságra kellene csak szállítani.

Az ilyen jellegű közlekedési fejlesztések EU forrásokból történő támogatása már az EU deklarálta célja is lett a COVID lezárások utáni időszakban, és 2022 május végén az EU és a WB6 országok meg is állapodtak, hogy az EU továbbra is elkötelezett marad a WB6 országok „biztonságos, hatékony, interoperábilis, fentartható és klímasemleges” szállítási és közlekedési rendszereinek fejlesztésében. Mindez a neo-globalizáció új, a korábbinál kevésbé veszélyeztetett és környezetbarátabb szakaszának kialakulását jelezheti előre.

Ugyanakkor mindez nagyon fontos új gazdasági lehetőségeket adhat hazánknak is: a WB6 országcsoport részére az EU forrásokból fejlesztendő közlekedési infrastruktúra fontos lehetőségeket teremthet azon hazai vállalkozások részére is, amelyek együtt kívánnak működni a WB6 térség vállalkozásaival. Ezek az együttműködések elképzelhetők mind a feldolgozóipar, mind az oktatás, mind a turizmus területén, hogy csak néhány kézenfekvő példát említsünk. Egyébként már eddig is volt együttműködés a magyarországi és a nyugat-balkáni vállalkozások közt, de a közlekedési infrastruktúra fejlesztése ezen lehetőségeket jelentősen bővítheti, és azt megfelelő kormányzati támogatások révén a hazai vállalkozások (méretnagyságtól függetlenül) élvezhetik annak előnyeit a jövőben.

A NYUGDÍJDEFICIT ÉS A ROBOTOK HATALOMÁTVÉTELÉNEK MÍTOSZAI: VALÓDI VAGY KÉPZELT VESZÉLYEK?

Napjainkban a munka világát illetően több, egymással gyakran élesen szemben álló fejleményektől félnek a szakértők. Az egyik szerint a demográfiai apály miatt hamarosan nem lesz elegendő aktív dolgozó, hogy befizetésekkel eltarthassák a sokáig élő nyugdíjasokat, a másik vízió szerint azonban éppen fordítva, az egyre jobban terjedő és egyre hatékonyabb mesterséges intelligencia kiszorítja az embereket a termelésből, és akkor mit tudnak azok csinálni? A következőkben ezt a két egymással szembenálló elképzelést fogjuk részletesebben meg nézni és a lehetséges megoldásokat felvázolni.

A nyugdíjhelyzet egyik oldala: kevés a dolgozók száma és ezért nem lesz elég befizető a nyugdíjkasszába

A franciaországi nyugdíjreform kísérletek nyomán felmerül a kérdés, hogy a csökkenő születési szám, az elöregedő lakosság és az egyre tovább élő nyugdíjasok növekvő igényei nyomán várható e a nyugdíjrendszer olyan katasztrofális hiánya, amely fenttarthatatlan nyugdíjdeficithoz és ezen keresztül súlyos gazdasági összeomláshoz vezethet? És hogy mennyi az igazság abból az állításból, hogy a nyugdíjkassza ki fog ürülni, ha nem növeljük a nyugdíj befizetéseket, vagy nem emeljük fel a nyugdíjba lépés korhatárát.

Tényleg, szükséges-e ebben a helyzetben emelni a nyugdíjalapba történő befizetések volumenét és ha igen, miként? Ezek a kérdések, amelynek alapkiindulása a növekvő munkaerőhiány, egyre aktuálisabbak nem csak Franciaországban, hanem egész Európában is, ahol a népesség nem csak nem növekszik olyan ütemben, mint korábban, hanem egyenesen csökken a népesség. A munkaerőhiány és a nyugdíjrendszer finanszírozhatatlan volta azonban nem jelenthet apjainkban tényleges veszélyt, noha maga a jelenség nagyon jól hangzik, hiszen mindenki számára egyértelmű, hogy amennyiben a nyugdíjkassza kiürül, akkor – hasonlóan a családi költségvetéshez – nincs tovább, le kell húzni a redőnyt. De sajnos azt is látni kell, hogy a családi kassza és egy ország költségvetése, illetve a nyugdíjkassza erősen eltérő dolgok, és manapság a nyugdíjkassza egyáltalán nem tud kiürülni, mivel a kormányzatok képesek az adóbevételekből kipótolni a hiányt. A kormányzatok ma képesek arra, hogy olyan mértékben vonzzanak be a nyugdíjalapba forrásokat az adók körének bővítésével és/vagy az adók emelésével, ami révén a nyugdíjkassza hiányait fedezni lehet. Ez nagyon hasonlít az egészségbiztosítási, közegészségügyi kassza helyzetéhez, amikor is csak egyszerű kormányzati döntés, hogy kinek mekkora adóbefizetéseiből finanszírozzák a szükségesnek ítélt népegészségügyi kiadásokat. Ugyanez érvényes a nyugdíjkassza esetleges hiányára is.

Ez nem jelenti szükségképpen, hogy mindenkinek azonos mértékben meg kell erőltetnie magát. Egy adott ország kormánya bármikor dönthet úgy, hogy a kiürülőben levő nyugdíjkasszát az egyébként nem is olyan kis létszámú csúcsgazdagokra kivetett speciális adókból, vagy a nagyméretű vállalkozások erősebb adóztatásával hozza rendbe. Persze nyilván sem a csúcsgazdagok, sem a nagyméretű vállalkozások nem fizetnek szívesen adókat, és nyilván mindent megtesznek annak érdekében, hogy csökkentsék költségvetési befizetéseiket. A viszonylag könnyen megvásárolható gazdaságpolitikusok és a közgazdászok gyakran partnerek a csúcsgazdagok és csúcsvállalkozások ezen adóminimalizáló törekvéseikben. A történelem azonban jól mutatja, hogy a költségvetési deficit réme nem is olyan rémes: a második világháborút követő „harminc dicsőséges év” idején a

csúcsgazdagok adóztatása nagyobb volt, mint a hetvenes évek után, és ennek ellenére a gazdaság gyorsabban növekedett, mint később. Hasonlóképpen a termelékenység is dinamikusabban fejlődött, mint a hetvenes évek utáni „neo-liberális forradalom” idején. Ezeket a jelenségeket többek közt Thomas Piketty és Branko Milanovic alaposan elemezték a 21. század során.

A nyugdíjhelyzet másik oldala: túl kevés a dolgozó és túl sok a mesterséges intelligencia, és a robotok használata, ezért nem jut elég munka a dolgozóknak a robotizálás és a mesterséges intelligencia térhódítása nyomán.

A robotizálás veszélyeire gyakran az a felelet, hogy már korábban, a 19. század elejétől is felmerült az a veszély, hogy a gépesítés, illetve a termelés nagyobb hatékonysága nyomán sokan elveszítik munkájukat, de végül mégsem következett be ez a veszély, sőt, a feleslegessé váló munkákat a termelés más területei rendre felszívták, és például a gépek térhódítása miatt felesleges dolgozók munkát kapnak egyebek mellett a gépgyártásban, illetve a gazdaság egyéb területein, és arra is látunk komoly erőfeszítéseket, hogy a felszabaduló munkaerőt átképzik, majd átirányítják a szolgáltatási szektorba. Ugyanakkor most – a jelenlegi fejlettségi és gazdasági érdekeltség mellett – a COVID járvány és az egyre veszélyesebb környezet-szennyezés idején már lehet látni, hogy a munkahelyteremtés vonatkozásában sok rossz gyakorlat is kialakult.

Azok a munkák, amelyek napjainkban felszívták a növekvő termelékenység miatt feleslegessé vált munkásokat, valójában nem igazi igényeket elégítettek ki, sőt nagy részben hozzájárultak (illetve hozzájárulnak még ma is) a globális környezetszennyezéshez, azon belül is a ma még következményeit tekintve alig ismert műanyagszennyezés növekedéséhez és a globális felmelegedéshez.

Ezek az „új” munkakörök gyakran olyan, korábban nem igen létező tevékenységeket hoztak létre, mint például a közlekedés miatt jelentősen szennyező tömegturizmus kiszolgálása, és ezen túl felgyorsították azon termékek termelését is, amelyek ugyan létező szükségleteket elégítenek ki pl. a ruházati iparban, de ugyanakkor olyan gyors változásokra készítették a divatot, ami már teljesen felesleges pazarláshoz és végsősoron környezetszennyezéshez vezetett. Ez az úgynevezett „fast-fashion”, vagy „gyors divat”, ami már nem évente négyszer, évszakonként, hanem gyakran akár hetenként dob piacra új modelleket, és az erőszakos marketingtevékenység révén ráveszik a fejlett országokban az embereket arra, hogy akár minden héten újabb divattermékeket vásároljanak. A fejlett országokban a „fastfashion” területén működő nagyvállalatok, mint például a Zara, a Beshka, a Pull and Bear, a HM és így tovább játszanak fontos szerepet. Ezek a termékek azonban gyakran rossz minőségűek és főként műanyag alapanyagokat tartalmaznak, és mivel pár hét vagy hónap után a vásárlók általában meg is unják azokat, ezért ezek a termékek gyorsan a szemétként végzik életüket, és vagy környezetszennyező módon elégetésre kerülnek a fejlett országokban, vagy elszállítják azokat a szegény fejlődő országokba tovább hasznosításra, ahol a feldolgozhatatlan alapanyagok miatt ezek alig megoldható problémákat okoznak...

A „fastfashion” tehát tulajdonképpen egyetlen célt szolgál, az, hogy munkát adjon azoknak az embereknek, akik egyébként kiestek volna a termelékenység növekedése miatt a munka világából. De nagyon sok olyan egyéb tevékenység is kialakult az elmúlt évtizedek során, amelyek csak azért jöttek létre, hogy foglalkoztassák a technológiai fejlődés nyomán a termelésből kieső dolgozókat.

Úgy néz ki tehát, hogy ma már a termelékenység gyors növekedését követően egyre kevesebb emberi munkára van szükség, és éppen ezért sok esetben csak mesterségesen kreált tevékenységek révén lehet a „teljes foglalkoztatást” biztosítani. Ugyanakkor ez a mesterségesen kreált kereslet egyre inkább környezetromboló szemét termelését jelenti, tehát ugyan lenne lehetőség a teljes foglalkoztatás fenntartására, csak a probléma az, hogy az olyan jelentős „külső költségekkel” járhat, hogy már ezek a „káros külső hatások” végül több kárt okoznak, mint amit maga a tevékenység haszna jelenthet.

Mi lehet a megoldás ebben a helyzetben? Több javaslat is készült már ennek a gondnak a megoldására, de egyik sem tökéletes. Az egyik elképzelés, hogy a humán szolgáltatási szektorok (egészségügy, oktatás, szociális gondozás stb.) felé kell a termelésből kikerülő munkaerőt irányítani. Ezt természetesen szintén meg kell fizetni, és mivel ezek a személyes szolgáltatások rendszerint csak kisebb számú gazdag ember számára lenne megfizethető, a nagyobb számú szegényebb népesség esetében közpénzekből kellene azokat finanszírozni, de ebben az esetben erős ellenállás mutatkozhat a liberális közgazdászok részéről, és a választópolgárok is rendszerint örömmel támogatják azokat a politikusokat, akik a közkiadások és ennek megfelelően az adók csökkentését ígérik.

Mások ugyanakkor abban látják a megoldást, hogy az úgynevezett „feltétel nélküli alapjövedelem”, az Unconditional Basic Income, az UBI bevezetését szorgalmazzák, de erre a lakosság nagy része nem igazán fogékony, mondván, „miért kapjon bárki más minden erőfeszítés nélkül jövedelmet, amikor neki és családjának egész életében keményen meg kellett minden fillérért dolgoznia?” Ez a megoldás nem igazán mehetne át a választópolgárok nagy tömegén...

További gond, hogy amennyiben valaki nem a más hasznáért dolgozik a nap nagy részében, és nem alakult ki világméretben az értelmes, minőségi életvitel feltételrendszere, akkor mit tudna csinálni az az ember a szabad idejében, akit a Feltétel Nélküli Alapjövedelem tart el? A tapasztalatok szerint amennyiben valaki minden erőfeszítés nélkül jutna jövedelemhez, akkor jelentősen megnövekedhetne a kábítószer fogyasztás, vagy a szabadidő eltöltésének egyéb káros formája... Mint ahogy a jelentős jövedelmekre szert tevő zenészek, énekesek és celebek közt gyakori a kábítószerfogyasztás és a túladagolás nyomán bekövetkező elhalálozás is, sokak szerint az értelmes és az emberi szabad cselekvés lehetőségét biztosító körülmények megteremtésének hiányában az UBI, a Feltétel Nélküli Alapjövedelem hasonló gondokhoz vezethetne.

Nem igazán látszik tehát értelmes és működő megoldás. Esetleg az „élethosszig tartó tanulás”, a „life-long learning” adhatna megoldást, de ez eléggé kérdéses, és ugyan a fejlett országokban komoly példák vannak erre, sok más országban ennek nem igen van hagyománya.

Az alapprobléma az, hogy ma még sajnos nem világos, túl sok, avagy túl kevés dolgozó él ma a világon és milyen irányú változások várhatók e téren?

Láttuk, az egyik oldalról azzal riogatnak, hogy kevés a dolgozó és ezért össze fog omlani a nyugdíjrendszer, a másik oldalon pedig azt a veszélyt érzékelik, hogy nem jut elég munka a dolgozóknak a robotok és a mesterséges intelligencia miatt. Sőt, az is lehetséges, hogy ez a két, látszólag ellentmondó helyzet egyszerre fog bekövetkezni...lesz, akiknek nem jut munka, mások viszont ki fognak esni a rendszerből, mert nincs megfelelő képzettségük ahhoz, hogy használhassák (esetleg fejleszthessék) a robotokat és a mesterséges intelligenciát. Azonban nyilvánvaló, hogy a pár év múlva bekövetkező fejleményekről ma még fogalmunk sincs... És ez eléggé aggasztó.

A MUNKA JÖVŐJE A COVID JÁRVÁNY UTÁNI GLOBÁLIS MUNKAERŐPIACON

A gazdasági folyamatok általában hosszabb távon nem láthatók előre, és ez különösen így van a munkaügy területén. Milyen tevékenységekre lesz szükség öt-tíz év múlva? Mely munkafajták fognak teljesen feleslegessé válni ugyanakkor? Ezekre elég nehéz ma még válaszolni, bár utólag már mindenki úgy fogja érezni, hogy a bekövetkezett új fejlemények teljesen logikusan következtek a technikai fejlődésből. Addig azonban csak találgathatunk a jövőt illetően, és jó, ha tudjuk, hogy a közgazdaságtudományok művelői is csapán ezt teszik...

Az utóbbi idők során számos, gyakran egymásnak is élesen ellentmondó közgazdasági elemzés volt olvasható a munka jövőjéről. A **Világgazdasági Fórum** nemrég megjelent 2023-as „**A munka jövője**” címet viselő jelentése¹⁹ azokat a folyamatokat elemzi, amelyek nyomán számos tevékenység hamarosan meg fog szűnni, miközben más munkák iránti kereslet növekedni fog, miközben az **Alternatives Economiques** című francia havi gazdasági folyóirat éppen az európai munkaerőhiányról számolt be.

A Világgazdasági Fórum jelentése arról ír, hogy gazdasági, egészségügyi és geopolitikai okok miatt jelentős változások következtek be az elmúlt hónapok során a munkaerőpiacon. Miközben a gazdagabb országokban alapvetően munkaerőhiány a jellemző, a szegényebb országokban magasabb munkanélküliség található. Ugyancsak fontos, hogy az alacsonyabban képzett dolgozók és a női munkaerő iránt világszerte alacsonyabb a munkaerőkereslet, mint a COVID-járvány előtt volt. Ugyancsak lényeges, hogy a megélhetési költségek emelkedése (vagyis az infláció) miatt a reálbérek világszerte csökkennek, és ennek következtében a dolgozók változó elvárásai és a munka minőségével kapcsolatos igényeik miatt világszerte kisebb-nagyobb munkaerőpiaci feszültségeket jelentkeztek.

A változó környezetvédelmi, technológiai és gazdasági trendek miatt számos munkafajta esetében jelentősen csökken a munkaerő kereslet, míg más területeken inkább a munkaerő iránti kereslet növekedése érezhető. A létszámukhoz képest legnagyobb keresletnövekedés a technológiához, a számítástechnikához, a digitalizációhoz és a környezeti fenntarthatósághoz kapcsolódó szakmák esetében figyelhető meg a Világgazdasági Fórum 2023-as jelentése szerint, miközben a magasabb képzettséget nem igénylő munkák esetében keresletcsökkenés tapasztalható a vizsgálatok szerint.

A robotizáció és a mesterséges intelligencia egyre szélesebb körű megjelenése a termelésben jelentős mértékben csökkenti az egyszerűbb munkafajták (vállalati és banki ügyintézők, ipari betanított munkások, adatbeviteli dolgozók) iránti keresletet, miközben a másik oldalon, a magasabban képzett munkaerő (Mesterséges Intelligencia, valamint IT szakértők, illetve megújuló energia területére szakosodott mérnökök, valamint környezeti fenntarthatósági szakértők) iránti igény erősen növekedni fog az elkövetkező idők során világszerte. Csakhogy elég nehéz az alacsonyabban képzett munkaerő átképzése magasabban képzett munkaerővé.

Ahogy azt a rendszerváltás idején gyakran mondtuk, a szocialista nagyvállalatok összeomlását követően úgy lehetett volna küzdeni a tömeges munkanélküliség ellen, hogy a beteg és idős vajúrokat át kellett volna képezni több nyelven beszélő, csinos marketing asszisztens hölgyekké. Ezt persze könnyebb volt már akkor is javasolni, mint ténylegesen megtenni, és éppen ezért várható, hogy a

¹⁹ <https://www.weforum.org/reports/the-future-of-jobs-report-2023/>

korszerű termelési módszerek miatt jelentős strukturális munkanélküliséget fogunk látni egyfelől, míg erőteljes munkaerőhiány fog jelentkezni a másik oldalon.

Mivel a nagy nemzetközi vállalatok a tevékenységeiket erősen szétterítik már évtizedek óta földrajzilag is, ezért azok az országok lesznek előnyben a munkaerő piacon, ahol a magasan képzett, könnyen átképezhető univerzális szakemberek kínálata lesz erősebb, míg a képzetlenebb és nehezebben átképezhető dolgozók határozottan hátrányban lesznek. Ugyancsak lényeges fejlemény, hogy a növekvő energiaárak és szállítási költségek emelkedése miatt a nagyobb távolságra történő szállítás várhatóan vissza fog szorulni, és a termelés távoli kitelepítése (global outsourcing) helyébe egyre inkább a „nearshoring”, a közeli területekre való tevékenység kitelepítés fog lépni.

Nyilvánvaló, hogy egyre inkább nem nemzeti, hanem globális munkaerő piac kialakulásának vagyunk már ma is tanúi. A szállítási költségek emelkedése miatt a végső felvevő piacokhoz közelebbi országok munkavállalói előnyben lesznek a távolabbi országok dolgozóival szemben, hacsak nem olyan területeken dolgoznak, ahol az internetalapú távmunka lehetséges, de ez az egyszerű összeszerelő munka esetében nyilván szóba sem jöhet. Hasonló hatása lehet majd a politikai problémáknak és a feltehetően egyre gyakoribb járványoknak is. A politikai és egészségügyi problémák miatt **széttöredező Globális Érték Láncok** miatt a nagy transznacionális vállalatok tevékenysége komolyan sérülhet. Napjaink nemzetközi szervezési szakirodalmában új fogalomként jelennek meg a „**Friend-Shoring**” tevékenységek, vagyis baráti országokba való tevékenység kitelepítések.

Ennek nyomán a piacok közelében, valamint a politikailag baráti országokban dolgozó munkavállalók előnyösebb feltételekkel fognak munkát találni, mint azok, akik távolabbi, és politikailag nem baráti országokban élnek. És ez érthető is, hiszen számos példa volt eddig is már arra, hogy egy-egy ellenséges terület esetében vagy speciális büntetővámokat alkalmaznak, vagy teljesen meg is tiltják a kereskedést az illető országgal, illetve országcsoporttal (ez a két példa a Kínai Népköztársaság és Oroszország esetében jelentkezett az utóbbi időszak során erősebben).

Ugyancsak fontos, hogy a munkadók körében végzett felmérések arra utaltak, hogy a korábbiakhoz képest egészen új képességek és készségek válnak a mind inkább meghatározó foglalkoztató **Transz-Nacionális Vállalatok**, azaz a **multik** számára fontosakká. Ennek során lényeges lesz a jövőben a dolgozók folyamatos továbbképzése az előre nehezen látható termelési igények szerint.

A Világgazdasági Fórum 2023-as jelentésével szinte egyazon időpontban publikálta a francia Alternatives Economiques gazdasági havi folyóirat az egész Európai Unióra vonatkozó munkaügyi elemzésének megállapításait. Szerintük az EU országokban szinte kivétel nélkül csökkent az utóbbi időszakban a munkanélküliek száma, és ennek a cikk szerint a **COVID utáni gazdasági helyreállítás** mellett több oka is van, mint például a **csökkenő népességszám** számos európai országban a **természetes szaporodás visszaesése** miatt, illetve azért, mert a kelet európai országokból **nagy tömegek Nyugat-Európába járnak át dolgozni** sokkal magasabb bérekért, mint amit otthon kaphatnának, és emiatt otthon egyre kevesebb dolgozó áll rendelkezésre.

Ugyanakkor mindez azt is jelzi, hogy az Európai Unió nagyvállalati sokkal kevésbé kényelmes helyzetben vannak ma, a COVID járvány után, mint amikor korábban nagy számú alulfoglalkoztatott ember állt sora egyszerűbb, kevésbé robotizált, kevesebb Mesterséges Intelligenciát alkalmazó munkahelyekért. Ez a helyzet, valamint a foglalkoztatottak növekvő igényei jelentős elvárásokat tesznek a munkaadók vállára. Ennek során felmerült a vállalati foglalkoztatás úgynevezett **ESG feltételeinek** fokozott figyelembevétele, ami azt jelenti, hogy a környezetvédelem (**Environment**), a társadalmi (**Social**) és vállalatirányítási (**Governance**) szempontjait fokozottabban figyelembe kell venni a vállalatoknak. Sajnos nagyon kevesen ismerik az ESG betűszó tényleges, menedzsment és HR vonatkozásait.

Egyes kutatások szerint Magyarországon még kevésbé rózsás a helyzet e téren, mint Nyugat-Európában. Több, Magyarországon végzett kutatásból kiderült, hogy az ESG fogalmát a magyarok alig több, mint 10 százaléka ismeri, annak társadalmi, vállalatirányítási vonatkozásait pedig még kevesebben. Pedig a vállalati ESG elvek ismerete és alkalmazása igen fontos napjainkban, és bár sokan azt „greenwashingnak”, mesterséges zöldítésnek és felesleges „politikailag korrekt” magatartásnak tartják, látni kell, hogy **a mai globális gazdaság az ESG elvek alkalmazása meghatározó a vállaltok túlélésében**, nem csak azért, mert e nélkül alig lehet megfelelő munkaerő toborzást végezni, de azért is, **mert amennyiben egy vállalatról elterjed, hogy nem veszik komolyan ezen ESG szempontokat, a vállalat tőzsdei értéke erősen csökkenhet, ami a vállalat vezetőinek elbocsátását, illetve forrásbevonási esélyeinek csökkenését, és hosszú tá von a vállalkozás csődjét eredményezheti.**

Ugyanakkor az elmúlt évtizedek gazdasági, politikai és munkaerőmozgási fejleményei azt tanítják, hogy a munkaerővel kapcsolatosan nagyon nehéz megbízható előrejelzéseket tenni. Példa lehet erre a kelet európai volt szocialista országok, és azokon belül is Magyarország munkaerőpiaci helyzetének alakulása a rendszerváltás utáni évek során. Emlékezetes, hogy a rendszerváltást követően a hagyományos magyar piacok (a Szovjetunió, az NDK, Csehszlovákia, valamint több Európán kívüli ország, mint például Kuba, Vietnám, Laosz) összeomlása, illetve a meglehetősen versenyképtelen és gyakran elavult magyar termékek mellett más, vonzóbb és versenyképesebb nyugat-európai termékek megjelenése nyomán a magyar szocialista nagyvállaltok rendre összeomlottak, ami jelentős munkaerőnélküliség kialakulásával járt együtt.

Ezután azonban, ahogy az EU-s csatlakozást követően fokozatosan megnyíltak az európai munkaerőpiacok a magyar munkaerő előtt is, lassanként hazánkban jelentős munkaerőhiány lépett fel. A 21. század elején egyes becslések szerint már csaknem félmillió magyar dolgozik hosszabb-rövidebb ideig tőlünk nyugatra. Ezt a fejleményt azonban **nem igen lehetett volna rendszerváltás pillanatában előre látni...**

A GAZDASÁG FOLYAMATBAN LEVŐ KATASZTRÓFÁJA

Az elmúlt évtizedekben a Föld átlépett az „antropocén” korba, amikor már egyre inkább az ember földi jelenléte határozta meg bolygónk alapvető jellemzőit. Az elmúlt pár száz év során a gazdaság sokkal gyorsabban növekedett, mint korábban bármikor, és sikerült győzelmet győzelemre halmozni az élet minden területén: a korábban halálos betegségeket egymás után sikerült a tudomány segítségével legyőzni, az emberek átlagmagassága és átlagos élettartama folyamatosan növekedett. Közben azonban kiderült, hogy ezeknek a győzelmeknek sok mellékhatása is volt: az orvostudomány hihetetlen győzelmeit egyre gyakrabban súlyos és halálos járványok is félbeszakították (spanyolnátha, influenza-járványok, AIDS, Zika, vagy éppen a legutóbb a COVID-19 pandémia), valamint a gyors gazdasági növekedés alapjait az egyre jelentősebb környezetszennyezés, valamint a globális felmelegedés és az egyes növények és állatok kihalása súlyosbítja a dolgot. Egyébként éppen ma, 2023 augusztus 11-én jelentették be a francia híradóban, a TV5 MONDE-on, hogy COVID-19 újabb hulláma már megérkezett Franciaországba és csak saccolják, hogy mi fog következni e téren...

Az elmúlt évek és évtizedek során a gazdaság egyik katasztrófából a másikba tántorog, és minden jel szerint most már végső válaszúthoz értünk.

Az egyik első és legfontosabb gazdasági tragédia eredetileg nem is tragédia, hanem inkább siker-történet volt, nevezetesen az, hogy a 19. század során, az ipari forradalmat követően a korábban alig évi 0,5-1 %-os egy főre eső GDP elérte a 3 %-ot, és ezt követően a 21. századra átlépte világméreteiben a 6000 dollár/fő szintet. A világ népessége is hasonlóan gyors ütemben növekedett ezt követően.

A termelés és a népesség egyre gyorsabb növekedése azonban napjainkra kiderült, hogy alapvetően igencsak káros dolog volt. A gyors ütemben növekvő gazdaság és a lakosság hasonlóan gyors ütemű bővüléséről gyorsan kiderültek azok a káros hatások, amelyek napjainkra már alapvetően mutatják, hogy a minél gyorsabb gazdasági növekedés egyre gyorsabb környezetszennyezést is eredményez, és a népesség hasonlóan gyors szaporodása is egyre több gondot okoz.

Az ipari forradalom során Angliában a munkások életkörülményei egyre nehezebbek lettek és a szén tömeges használata a városok levegőjét egyre jobban szennyezte. Ekkoriban alakult ki Londonban és a többi nagy angliai városokban, valamint az Egyesült Államok egyes nagyvárosaiban (Los Angeles, San Francisco, Chicago és így tovább) a híres szmog, vagyis a köddé összeálló füst. Londonban az 1952-es nagy szmog mintegy ötezer emberéletet követelt, majd a széntüzelés és a gépjárművek káros anyag kibocsátásának visszafogása nyomán a későbbiek során ugyan fennmaradt a szmog, de sokkal kisebb méretben, mint korábban, és a halálozás is kevésbé gyors, hanem inkább a krónikus betegségek kialakulása miatt elhúzódóbb volt.

De a környezetszennyezés nem csak a széntüzelés és a közlekedés nyomán érte el kritikus helyzetet, hanem például a napjainkban is igen fontos úgynevezett „gyors divat”, a „fast fashion” révén is. Ennek a lényege az, hogy a termékek egyre gyorsabb megújítása a termék életciklus hihetetlen felgyorsításához vezetett. Míg korábban egy ruha élettartama akár tíz év is lehetett, a fast fashion nyomán ez már előbb csak pár hónapra, majd napjainkra ez akár pár hétre zsugorodott le. Hasonlóképpen gyorsan elavultak, sőt el is romlottak más „tartós” fogyasztási cikkek is, amelyekbe az elavulás mellett még gyors fizikai elromlást és nehéz javíthatóságot is beleépítenek a gyártók. Így

például ez jellemző a mobiltelefonokra, vagy az olyan laptopokra, amelyben csak szakszervízben lehet, speciális eszközök segítségével akkumulátort kicserélni. Pár éve még a mobiltelefonokban az akkumulátorokat a felhasználó egyszerűen képes volt kicserélni, ma már ez nem működik. Ennek két fontos következménye is lett, egyrészt egyre több dolgozót lehetett, sőt kellett alkalmazni, ami létfontosságú volt a növekvő népességszám és a termelékenység növekedése miatt. A gyorsan elromló, javíthatatlan termékek miatt egyre több dolgozó talált munkát, de ugyanakkor másrészt, ami ugyanannak a másik oldala, egyre több termék került a szemétkosárba is, aminek nyomán nem csak a nyersanyagfelhasználás növekedett meg erőteljesen, hanem egyre több újrafeldolgozásra nem alkalmas szemetet is előállítunk.

Az erőforrások egyre pazarlóbb használata nyomán már számítások szerint a Föld egy évre jutó erőforrásait igen gyorsan, kevesebb, mint fél év alatt feléljük, miközben ugyanakkor a szemétkosár termelésével sikeresen pusztítjuk a természetet és annak fontos részét, saját magunkat is. A legújabb orvosi kutatások szerint a mikro műanyag szennyezés könnyedén átjut a vér/agy gáton, aminek nyomán az agydaganatok, valamint az Alzheimer és Parkinson kór egyre fiatalabb korban történő megjelenését láthatjuk. De ugyancsak a szennyezés és az állati és növényi élőhelyek beszűkülése vezetett el az egyre pusztítóbb járványok kialakulásához. A SARS, a COVID-19, a Zika, az Ebola és így tovább mind a természet tönkretételéről tanúskodik. Ugyanígy a globális felmelegedés, illetve az időjárási rendellenességek is ugyanígy a természet pusztulásának, a légkör zavarainak a következménye. E mellett legyünk büszkék az évi 3-5 %-os egy főre eső GDP növekedésre?

De nem csak a termékek gyors megújítása és a szemétkosár, a hulladék egyre gyorsabb termelése volt megfigyelhető az elmúlt ötven évben, hanem a hetvenes évektől kezdve további alapvető változásokra került sor a kapitalista gazdasági rendszerben. Ez az időpont szorosan összefüggött a globalizáció új hullámával, a hiper- vagy neo-globalizációval, ami viszont gyorsan létrehozta a neo-liberális gazdaságpolitikát is. Ennek a következtében a korábbi még úgy ahogy egészséges jövedelmi arányok, vagyis, hogy a 20 % leggazdagabb ember birtokolja az összes földi vagyont 80 %-át, alapvetően átfordult és ma már csak a 2-3 % leggazdagabb emberé lett a vagyon 90 %-a (ld. pl. erre nézve az OXFAM jelentéseket, vagy a Nobel díjas közgazdászok kutatásait).

A neo-liberális gazdaságpolitikának és az egyre gyorsabban vágató globalizációnak természetesen egy sor munkaügyi következménye is lett, mégpedig az, hogy a korábban a földrajzilag egy adott térségben koncentrálódó tevékenységeket szétszedték és földrajzilag erősen megosztották. Ez a tevékenység a „Global Value Chain”, vagyis a menedzserek mesterségesen szétszabdalták, és a „földrajzi optimalizáció” révén jelentős mértékben növelték a nagy nemzetközi vállalatok nyereségét is. A „Globális Érték Láncok” mesterséges szétdarabolása és földrajzi optimalizációja azt jelentette, hogy a magas hozzáadott értékű, képzett tevékenységeket megtartották a magasabb munkabérrű centrum országokban (mint például az USA, Nyugat-Európa vagy Japán), míg az alacsonyabb hozzáadott értékkel rendelkező tevékenységeket kitelepítették a képzetlenebb és ennek megfelelően alacsonyabb bérekkel rendelkező periféria országokba (Dél-Kelet-Ázsia, Kelet-Európa, vagy Észak-Afrika). Ugyanakkor a bérkülönbségek is erősen növekedni kezdtek ennek révén, mivel a periféria országokban élő képzettebb munkaerő (orvosok, tanárok, fejlesztő mérnökök, kutatók) az alacsonyabb bérek miatt elvándoroltak a magasabb béreket kínáló centrum országokba, és ennek révén a munkaerő képzésének költsége is nagyrészt a periféria országokra hárult.

A „Globális Termelési Láncok” szétöredezése nyilván nagy mértékben hozzájárul ahhoz is, hogy a gazdaság előállítása mind kevesebb ember kezében összpontosult, és ráadásul a hatékonyságnövekedés szinte teljesen magától, mindenféle bonyolult elemzések és eszmefuttatások nélkül következett be, csak azt kell megérteni, hogy a legkisebb hozzáadott értéket előállító termelőmunkákat azon területekre kell kiszervezni, ahol azok a legolcsóbbak, a dolgozók a legalacsonyabb

jövedelmeket kapják meg, és/vagy a legkevesebb munkavédelmi és környezetvédelmi előírásnak kellett megfelelni. Ráadásul ezek a jövedelemkülönbségek újra is termelik magukat, ugyanis a szegény, periféria országokban élő képzett munkaerő igyekszik elvándorolni a magasabb bérekkel rendelkező centrum országokba, és csak a képzetlenebb, olcsó bérű dolgozók maradnak helyben, így a bérkülönbségek szinte automatikusan be is betonozódnak. Ezt a jelenséget nevezik „Közepes Jövedelem Csapdának” (Middle Income Trap), ami tulajdonképpen nem is jó kifejezés, mert nem közepes, hanem inkább alacsony jövedelem csapdáról kellene beszélni.

Mi ebben a helyzetben a teendő? Mi a kiút a „Globalizáció csapdjából”? Ma, amikor minden ország igyekszik egyre több kedvezménnyel táplálni azokat a külföldi beruházásokat, amelyek hajlandók beruházni az illető periféria országban, elég kevés mozgástér maradt. Sok jel mutat arra, hogy a napjainkban uralkodó, pazarló, a vagyont kevés kézben összpontosító neo-liberális gazdasági rend alapvetően nem könnyen megváltoztató, mivel annak elsősorban humán etológiai gyökerekkel vannak. Közismert, hogy a homo sapiens DNS-ét tekintve csak pár százalékkal tér el a csimpánzoktól és a törpe csimpánzoktól, a bonobóktól. Sajnos a homo sapiens inkább az állandóan veszekedő, verekedő, harcoló csimpánzok és nem annyira a békés bonobók magatartásformáit követi. Ennek nyomán csak a többi rokon állat, vagyis a többi homo sapienssel való harc, azok leuralása, dominálása érdekli, nem az együttműködés vagy az együttes boldogulás. A mai helyzetben, amikor a globális felmelegedés, a zoonózisok, a mindent ellepő szemét miatt fajunk fennmaradása vagy kihalása a tét, akkor nagyon felelőtlen az ilyen magatartás.

Homo sapiensként egyébként teljesen beleragadtunk a rövid távú gondolkodásba is, és nem az érdekel minket, hogy mi lesz pár év vagy évtized múlva, hanem inkább az, hogy saját magunknak minél több, sokszor felesleges dolgot megszerezünk. De nem csak a homo sapiensek önsorsrontó magatartás mintája nem készíti az embereket arra, hogy másképpen viselkedjenek, hanem alig vált ki reakciót a politikai osztály lopása, vagyis a kleptokrácia elterjedése sem szerte a világban. Az persze nem igazán segít, ha az egyes országok egymást hibáztatják, mondván Nagy László örökbecsű versével, a Menyegzővel, hogy "Más is kurva nem csak én..."

Itt persze nem csak az a gond, hogy a szegény emberek éhen halnak, és nem jut nekik tisztességes oktatás, orvosi ellátás és lakhatás, hanem inkább az, hogy egyre ostobábbak lesznek az emberek, akiknek mindent be lehet magyarázni. A megoldás talán a gazdasági növekedés (economic growth) társadalmi fejlődéssel (social development) való felváltása lenne, és persze az oktatásba, az egészségügybe, a lakhatásba, vagyis az emberi tőkébe való beruházás fokozása, ahogy ezt a magyar Csath Magdolna professzorasszony, vagy akár a neves külföldi kutatók, mint például Jared Diamond, Yuval Harari, Branko Milanovic, vagy éppen Thomas Piketty javasolta. Sajnos azonban ezt sokkal könnyebb mondani, mint megtenni. Ha ezeket nem tesszük meg gyorsan, akkor a homo sapiens hamarosan csak egy kellemetlen emlék lesz a Földön, és csak abban lehet reménykedni, hogy az „antropocén” korszak pusztításai után a természet gyorsan regenerálódni tud.

A MUNKA MÚLTJA, JELENE ÉS JÖVŐJE

De mi közük van ehhez a csimpánzoknak?

Az utóbbi évek során sok javaslat hangzott el a munka megújítására, amelyek közül sokáig a „Feltétel Nélküli Alapjövedelem” (Unconditional Basic Income), valamint az „Északi Kapitalizmusban” kikísérletezett „Csoport Munkák”, illetve legújabban a „Mesterséges Intelligencia” által támogatott tevékenységek említendők. Ugyanakkor ezek a dolgok végsősoron pozitív utópiák voltak, és talán nem meglepő módon a munkaügyi utópiák mellett a munkaügyi disztópiák is egyre gyakrabban beléptek a képbe. Ez talán összefügghet az elmúlt évek során egyre „népszerűbb” környezeti veszélyek és az emberiség jövőjének gondjaival. A következőkben többek között egy neves amerikai antropológus újszerű elemzését fogom tovább gondolni.

Közismert, hogy pár évszázaddal ezelőtt a munka alapvetően a megélhetés, az emberi társadalom fenntartásának eszköze volt, amikor döntően a természeti feltételek határozták meg a termelés erőfeszítését, folyamatát. Aztán ahogy a 19. század végén, a 20. század közepén a termelékenység egyre gyorsabban kezdett növekedni, a megtermelt termékek volumene és minősége is egyre jelentősebb lett, és ezzel együtt az emberi népesség létszáma is folyamatosan gyors növekedésnek indult.

A közgazdaságtan jelentős optimista korszaka a 20. század felén következett be, amikor John Maynard Keynes az „Economic Possibilities for our Grandchildren” (1930) című esszéjében fejtette ki a kapitalista rendszerben elképzelhető foglalkoztatottsággal kapcsolatos jövőképét. Azt jósolta, hogy ha a tőkefelhalmozás tovább növekszik, a termelékenység fejlődése lehetővé teszi a munkaidő folyamatos csökkenését. Optimizmusát alátámasztotta a munkaórák csökkenő tendenciája, amely a kapitalizmusban a 19. század végétől Keynes idejéig folyamatosan megfigyelhető volt. Keynes feltételezése szerint a termelékenység növekedéséből magasabb béreken keresztül csökkenő munkaórák fognak származni, amelyet a munkások követelnek ki, hiszen úgy vélte, az emberek elsősorban munkavállalók és másodsorban fogyasztók, azaz a fogyasztási igényeik nem fognak olyan ütemben növekedni (korlátozott szükségletek) ahogy korábban, és a több szabadidőt preferálják majd.

Véleményünk szerint ezt az állítást érdemes árnyalni, főként Keynes ideje óta történt gyökeres munkapiaci változások miatt. A technológiai fejlődés következtében olyan munkahelyek jöttek létre, amelyek korábban elképzelhetetlennek tűntek, azaz ami korábban egyértelműen szabadidős tevékenységnek minősült, ma már könnyen lehet fizetett munka is.

Ezek szerint a háború utáni időszakra el kellett volna érni a heti 15-20 órás munkaidőt. Mivel erre nem került sor, ezért mindenképpen meg kellett vizsgálni, hogy

- Mi ennek az oka?
- Hogyan lehet ezt a problémát megérteni és megoldani?

Miért nem lehet tovább csökkenteni a heti munkaidőt? Valószínűleg amiatt, mert a jelentős szabadidő következtében a dolgozók nem tudnának mit kezdeni a megnövekedett szabad idejükkel, és csak bajok származnának ebből.

A munkaidő hosszának lehetséges csökkentése feltehetően akkor értelmezhető, ha azt a humánetológia irányából közelítjük meg, akár csak a homo sapiensek fajon belüli erőszakos magatartásai.

A homo sapiensek fajon belüli háborúi feltehetően ugyanolyan okok miatt érthetők meg, mint a munkaidő csökkentésének elmaradása. A homo sapiens legközelebbi rokona a csimpánz, amely fajába négy alfaj tartozik, amelyek Afrika 21 különböző országában élnek. Így a közönséges csimpánz (*Pan troglodytes*) a bonobóval vagy törpecsimpánzzal (*Pan paniscus*) együtt egyaránt a csimpánz (*Pan*) nembe tartozik.

Érdekes, hogy a csimpánzok és a bonobók, bár csak alig 1-2% DNS-eltérésük van a homo sapiensekkel, az etológusok szerint viszont ezek a főemlősök alapvetően eltérő tulajdonságokkal rendelkeznek. A csimpánzok inkább harciasok, szemben a békéesebb bonobókkal, amely utóbbiak inkább „hippy csimpánzokként” jellemezhetnénk, mondván, hogy „make love not war”, vagyis az erőszakos hadakozások helyett inkább szexszel oldják fel problémáikat a többi fajtársaikkal. És míg a csimpánzok alapvetően férfiuralomban élnek, a bonobókra a matriarchátus jellemző.²⁰

Csányi szerint a csimpánzok magatartásának eredeti mintáját örökölték az emberek (*homo sapiens*), amit az is mutat, hogy az emberi történelem során csak kivételesen találhattunk olyan időszakokat a Földön, amikor béke volt. Feltehetően ezek a humán-etológiai sajátosságok felelősek azért is, hogy az emberek kénytelenek „Bullshit munkákat” végezni. A Bullshit munka fogalom eredetileg David Graeber amerikai antropológus 2018-as könyvében bukkant fel²¹, amely az **értelmetlen munkahelyekről** szól, és elemzi azok társadalmi kárait. Azt állítja, hogy az állások több mint fele haszontalan. Mindez pszichológiailag (ön)pusztítónak válik, ha olyan morállal párosul, amely a munkának tévesen önértéket tulajdonít.

Bár David Graeber az **Univerzális Alap Jövedelmet** (Universal Basic Income), az UBI-t javasolta erre megoldásnak, ez körülbelül épp olyan hatástalan dolog lenne, mint a homo sapiensek állandó háborúskodásai ellen szelíd **Béke-mozgalmakat** javasolni megoldásként. Ugyanis feltehetően itt inkább mélyebb humán-etológiai gyökerek magyarázzák mindkét jelenséget.

A homo sapiensek ugyanis inkább alapvetően harcos és agresszív lények, akik sokkal szívesebben igyekeznek dominálni fajtársaikat, semmint együttműködni egymással. A Bullshit Jobs ugyanakkor nem csak felesleges, hanem valójában káros munkákat is jelent. Jó példa erre a **„fast fashion”**, vagyis az olyan divat trendek, amelyek nagyon gyorsan változó ruhadivatot jelentenek.

A fast fashion lényege éppen az, hogy az emberek a felesleges munka által igyekeznek lekötni magukat, annak érdekében, hogy ne kezdjenek el gondolkodni, ne fogjanak olyan tevékenységekbe, amelyeknek értelme lenne. Ez persze nem csak azt jelenti, hogy hasznos társadalom reformer tevékenységeket végeznek, hanem azt is, hogy nagyon káros is lehet ennek a tevékenységnek az eredménye. A fast fashion jellemzője, hogy nagyon gyorsan kezdenek új divattermékeket kihozni a vásárlóknak, akik alapvetően a szegényebb fogyasztói csoportokba tartoznak, ezért a fast fashion cégek rendszerint olcsó, műanyag alapú anyagokból, alul fizetett, szegényországokban élő munkásokkal készíttetik el termékeiket. A gond azonban ott van, hogy mit lehet csinálni ezekkel a termékekkel? Nyilván a cél az, hogy ezen termékeket csak rövid ideig használják, majd aztán kidobják, hogy újabb hasonló termékeket vegyenek. A kidobott termékek aztán alapvetően a szegény fejlődő országokba kerülnek, ahol az alul fizetett munkások igyekeznek megszabadulni ezen alapanyagoktól. Rendszerint nem dolgozzák fel azokat, és így ezek az alapanyagok belekerülnek az óceánokba, illetve elégetik azokat, a szennyezést jelentősen növelve. A vizekbe kerülő műanyagok aztán belekerülnek az élővilág körforgásába, és mint megemészthetetlen mikró műanyagok a tengeri élővilágán keresztül eljutnak az emberi szervezetbe is. A fast fashion termékek tehát szép

²⁰ Ld. pl. Csányi Vilmos: Két démoni faj él a Földön, az egyik az ember Index 2023. 2.18.
<https://index.hu/belfold/2023/02/18/csanyi-vilmos-ket-demoni-faj-el-a-foldon-az-egyik-az-em-ber/?token=39f3235c8962354b24a561a2712a3aa4>

²¹ Magyarul megjelent David Graeber (2020): Bullshit munkák, Typotex Elektronikus Kiadó, 342 o.

lassan mikró műanyagok formájában az emberi szervezetbe kerülnek és súlyos egészségügyi kockázatokat (rák, idegrendszeri betegségek stb.) okozhatnak.

Bár a fast fashion, valamint a bullshit jobs első látásra sokkal kevésbé károsak, mint az emberek állandó fajon belüli háborúskodásai, végső soron feltehetően szorosan kapcsolódnak egymáshoz és nagy mértékben elősegítik az emberi faj kihalását. És ha ez így van, akkor nyilvánvalóan a homo sapiensek csak meglehetősen rövid ideig uralkodtak a Földön... legalábbis a dinoszauruszokhoz képest.

MI A NEO-GLOBALIZÁCIÓ, ÉS MIÉRT UTÁLJA AZT TRUMP?

A neo-globalizáció során az erőforrások – ideértve a munkaerőt és a tőkét is – folyamatos optimalizálásra kerülnek. Ez az optimalizáció leginkább a fejlett gazdaságok előnyére szolgál és a technológiai fejlődés eliminálja a szennyezés káros hatásait is. Sokáig úgy látszott, hogy ez az egész kisebb nagyobb visszaesésekkel még beláthatatlan ideig folytatódik, egészen addig, amíg idén Donald Trump fel nem rúgta a kialakult globalizációs rendszert.

A globalizáció alapvetően sok termék és személyszállítást jelent. Ez igaz a globalizáció minden formájára, mind a klasszikus, mind a neo-globalizációra egyaránt. A globalizáció nagyon fontos sajátossága, hogy a telephelyválasztás során igyekeznek oly módon optimalizálni a termelést (mind a javak, mind a szolgáltatások esetében), hogy a termelés során a költségek minimálisak legyenek. Ugyanakkor a szállítás napjainkban eléggé nagy szennyezést eredményez: a tradicionális és személyszállításnak és a neo globalizációnak nagyon nagy a szennyezése, és éppen ezért jelentős annak széndioxid lábnyoma, ami hosszú távon nyilván nem fenntartható.

Ugyan a globalizációs folyamat már nagyon régen, a nagy földrajzi felfedezések óta, azaz a 15-16. század során megjelent, a mai neo-globalizáció csak a 20. század hetvenes évei, vagyis a Washington Konszenzus óta van jelen a földön, amikor is elég gyorsan kialakult a ma is uralkodó világgazdasági rendszer. Ennek a lényege az volt, hogy a centrum országok, mint pl. Nyugat-Európa, Észak-Amerika és a Távol-Kelet fejlett és jól kereső munkaerővel és bőséges tőkével rendelkeztek, a periféria országok viszont az alacsonyan képzett, olcsóbérű munkaerőt biztosították ehhez. Mindközben a fejlett centrum országok végezték a periféria országokban az olcsó munkaerő által megtermelt termékek értékesítését. Erre nagyon jó példákat találunk a feldolgozóiparban. Ahogy azt többek közt Krugman, Stiglitz, Branko Milanović és Thomas Piketty is írták, ez a rendszer komoly jövedelem átcsoportosítást eredményezett a gazdagabb országok, illetve az ottani tulajdonosok felé, de ugyanakkor erős ösztönzést is jelentett a periféria országoknak arra, hogy folyamatosan igyekezzenek magasabb hozzáadott értékű munkák felé elmozdulni az értéklánc mentén.

Nagyon érdekes, hogy a neo-globalizáció nyomán teljesen átalakult a világkereskedelem és a nemzetközi munkaügyi rendszer is. Míg korábban a munkaerő egyes országokhoz kötődött és elsősorban a termékek utaztak az egyes országok közt, a neo-globalizáció idején ugyan a termékek nemzetközi mozgása is megmaradt, de ugyanakkor a nemzetközi vállalatok egyes részlegei közt a nemzetközi terméktermékmozgás vált egyre fontosabbá. Ezt nevezzük „vállalaton belüli nemzetközi külkereskedelemnek”, azaz „intra company foreign trade-nek”.

Így például az IT szektorban egyes számítógépeket Tajvanban terveznek meg, a nyersanyagokat pedig gyakran Malajziában és Indonéziában termelik ki, az összeszerelést aztán sokszor Vietnámban végzik, és nem meglepő módon a termékre végül is „Made in Vietnam” vagy „Made in China” felirat kerül. A kínai, vietnámi és malajziai gyárak pedig gyakran eredetileg tajvani vagy amerikai többségi tulajdonában levő multik leányvállalatai. Mindezt azért teszik a globális vállalatok, hogy maximálják az amerikai vagy kínai tulajdonosok profitját.

Na akkor végsősoron ki, mely ország is készítette a terméket? Erre az OECD által kidolgozott és csak nem régen publikálni kezdett TIVA (Trade in Value Added) adatbázisából kaphatunk választ. Ez az adatbázis egy sajátos input-output táblázat, amely az otthon termelt hozzáadott értéket és az importált hozzáadott értéket hasonlítja össze (ld.: <https://www.oecd.org/en/topics/sub-issues/trade-in-value-added.html>).

Ez azért lényeges, mert ha ezt az adatbázist a döntéshozók nem vagy nem jól ismerik, úgy előfordulhat, hogy eredeti céljaik eléréséhez nem megfelelő, hanem éppen saját maguknak ártó eszközöket használnak. Így például a jelenlegi amerikai elnök, Donald Trump, aki feltehetően nem ismeri vagy tudatosan negligálja a TIVA táblázatokat, eléggé elsietett és sokak szerint téves módon a vámrendszer alkalmazásával kívánta a korábban külföldre telepített amerikai gyárakat visszahozni az USA-ba és növelni a foglalkoztatást az amerikai feldolgozóiparban.

De nagyon valószínű, hogy ez az eszköz erre az egyébként nemes célra nem igazán lesz alkalmas, ugyanis a termelés földrajzi átcsoportosítása rendszerint elég lassú dolog. Szükség van ahhoz a termelőüzemek felépítésére, a logisztika megteremtésére, a termeléshez szükséges dolgozók oktatására és kiképzésére, és persze arra is, hogy az illető helyi (ez esetben amerikai) dolgozók hajlandók legyenek a korábban mások által másutt végzett munkák olcsóbb elvégzésére. És persze mindez elég nehéz dolog. Rövid távon az új amerikai vámok alkalmazása csak a meglévő termelési láncok szétzilálásához, inflációhoz és munkaerőhiányhoz vezethet. Hosszabb távon a dolog már eredményesebb lehetne, bár a tőkésvallalatok tulajdonosai ezt nyilván nem akarnák lenyelni. Tehát elég valószínű, hogy Trump egyébként feltehetően jó szándékú, az amerikai feldolgozóipari munkások védelmét célzó törekvései valószínűleg kudarcra lesznek ítélve és legkésőbb két év múlva, az amerikai félidei kongresszusi és szenátusi választások során olyan politikai átalakulások következhetnek be az USA-ban, amelyek meggátolják a neo-globalizáció leállítását.

A világ „ember-arcú globalizációjára” tehát még egy kissé várni kell...éppen ahogy a hatvanas évek során az „ember arcú szocializmusra” is várni kellett.

Irodalom:

Árva László - Katona Klára - Schlett András (2003): Globalizáció és külföldi működőtőke – beruházások, Szent István Társulat.

Árva László - Diczházi Bertalan (1998): Globalizáció, Kairosz, 1998.

Hall, P.A. - Soskice, D. (2001): Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage, Oxford University Press (2001)

Milanović, B. (2016): Global Inequality: A New Approach for the Age of Globalization. Peterson Institute for International Economics, Washington, DC May 9, 2016

Piketty, Th. (2014): Capital in the Twenty-First Century. Piketty, Thomas, Capital in the 21st Century, Harvard University Press, 2014. Technical appendix available on-line at <http://piketty.pse.ens.fr/capital21c>.

Stiglitz, J. (2003): Globalization and Its Discontents, Penguin Book, 2003